

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

Heerlense Muziekschool in een nieuw gebouw

Het lijkt mij wel passend om bij gelegenheid van de ingebruikneming van het nieuwe schoolgebouw door de Stichting Heerlense Muziekschool een terugblik te werpen in de annalen van deze reeds méér dan 60 jaren bestaande instelling, welke ongetwijfeld een hoogst-belangrijke rol speelt in het muziekleven van Heerlen en omgeving. Toen zich in het begin dezer eeuw de mijnindustrie in ijtempo ontwikkelde, het inwonertal in 10 jaar tijds verdubbelde tot ruim 11.000 en een groot deel van de gevestigde personen afkomstig was uit de noordelijke provincies, werd al gauw met kracht geijverd voor de oprichting van een muziekschool. 't Is een niet te ontkennen feit, dat juist laatstbedoelde personen en speciaal die uit de grotere steden, behoefte hadden aan een dergelijke school, wijl zijzelf of hun kinderen die reeds in hun vroegere woonplaats bezocht hadden.

De oprichting van de school vond plaats op 1 mei 1910 door de *Vereniging „Heerlen's Vooruitgang”*, waarvan Ir. de Kat, directeur der Staatsmijnen in Limburg, voorzitter was, en wel op initiatief van de toenmalige Burgemeester van Heerlen, Charles de Hesselle. Het was een vereniging, die zich ook op menig ander terrein actief toonde. Zo ijverde zij voor de oprichting van een H.B.S., een Baden Zweminrichting, het houden van een Landbouwtentoonstelling, de inrichting van het Aambos tot wandelpark enz., terwijl van haar ook het initiatief is uitgegaan voor de oprichting van de Kamer van Koophandel en Fabrieken.

Aan de wieg van de muziekschool stond een schare notabele ingezetenen. Hiertoe behoorden o.a. nagenoeg alle mijndirecteuren (Ir. de Kat, Mr. Dr. Frowein, Dr. Bunge, Mr. Haex, Honigmann en Schweitzer); de bankdirecteuren Beukers en Dupont; de griffier van het Kantongerecht Mr. Frees; Dr. de Wever; de zakenlieden Hub. Hennen, Ruemkens en Bloemgarten; gemeente-secretaris Grootjans; gemeente-ontvanger Lemmens; architect Seelen, alsmede Ir. Davidson en dhr. v.d. Mark, beiden staffunctionarissen bij de Staatsmijnen. Zoals men bespeurt, werkten hier personen van verschillende positie en godsdienst broederlijk samen. Zowel „autoch-

De Gevangentoren:
een van de eerste huisvestingen van de muziekschool.

tonen" als „Hollanders" stonden nauw aaneengesloten op de bres voor de plaatselijke belangen. Tevens een voorbeeld van verdraagzaamheid! Men kan hier duidelijk de invloed van de opkomende mijnindustrie constateren.

De zorg voor de school was aanvankelijk toevertrouwd aan een Raad van Beheer met als voorzitter Mr. Dr. Frowein. Het waren hoofdzakelijk motieven van financiële aard, welke er toe leidden, dat op 1 januari 1912 de *Vereniging Heerlense Muziekschool* werd opgericht. Ook hiervan was dhr. Frowein voorzitter, terwijl dhr. Beukers de functie van penningmeester op zich nam. De school heeft van den beginne af steeds met financiële moeilijkheden te kampen gehad. De opbrengst van de schoolgelden was ternauwernood voldoende om de zeer matige honoraria van directeur en leraren te betalen. Op voorstel van Mr. Haex, gesteund door de heren Scheepers en Mr. Bakhuis Rosenboom, besloot de gemeenteraad ingaande 1 januari 1916 voor het eerst om de school een subsidie toe te kennen en wel tot een bedrag van *f* 100 — per jaar. Dit subsidie werd geleidelijk opgevoerd en bedroeg in 1930 *f* 4.000,— om later wegens de ongunstige toestand van de gemeente-financiën weer terug te lopen tot *f* 3.000,—. Hier zij echter opgemerkt, dat de gemeente steeds kosteloos de nodige leslokalen ter beschikking heeft gesteld.

Hoewel een illuster gezelschap bij de wieg van de muziekschool stond, was er bij de jonge spruit „armoe troef". Vooral de huisvesting liet veel te wensen over. N.b. ook toen al en dat euvel zou zich daarna nog 60 lange jaren blijven voordoen! Aanvankelijk kreeg men enige lesruimte in de toenmalige Openbare Lagere School aan de Akerstraat (hoek Oliemolen-„gats") toegewezen. 't Moet in die dagen wel erg geweest zijn, want al spoedig moest men zijn toevlucht zoeken in de „Oude Gevangentoren" naast de St. Pancratiuskerk, waarin destijds ook al voor kortere of langere tijd het Mannenkoor St. Pancratius, het Kerkelijk Zangkoor, de Volksbond, de Leesbibliotheek enz. onderdak hadden gevonden. Men ondervond daar ook veel last van koude, regen en meer andere narigheden, hetgeen uiteraard een nadelige invloed op de gezondheidstoestand van de „bewoners" moest hebben. Tijdens de 1e wereldoorlog gebeurde het eens, dat onder de muzieklers plotseling een laars van een geïnterneerde soldaat door het gammele plafond omlaag daalde, hetgeen natuurlijk de nodige hilariteit veroorzaakte.

De school moest nadien nog meermalen verhuizen. In 1925 kreeg zij onderdak in het houten gebouw achter het (oude) raadhuis, dat tevoren o.a. al dienst had gedaan als distributie- en brandstoffenkantoor, bevolkingsbureau en Nutsschool.

In verband met de bouw van het nieuwe raadhuis werd de school, zij het slechts voor korte tijd, verplaatst naar de Mijschool aan het Bekkerveld (thans H.T.S.-gebouw) om van daar op 1 mei 1940

Het houten gebouw achter het oude raadhuis aan de Uilestraat, waarin de muziekschool vanaf 1925 tot aan de bouw van het raadhuis (1938/39) onderdak kreeg.

te verhuizen naar het pand Stationstraat 61. Door de oorlogsomstandigheden gedwongen volgde in november 1943 overplaatsing naar het woonhuis van Dr. Poels aan de Akerstraat No. 69. Aangezien dit pand in december 1944 ten behoeve van de Voedselcommissaris werd gevorderd, had men geen onderdak meer en moest het onderwijs tijdelijk worden gestaakt. Op 16 januari 1945 konden de lessen in beperkte mate weer worden hervat in het woonhuis Akerstraat 82, totdat in het jaar 1946 andermaal het oude pand Stationstraat 61 kon worden betrokken. En daar is men nog precies 25 jaar gebleven. „Alzo een zilveren jubileum”: maar geen vlag halfstok; integendeel: er is feest, want de school verhuist thans voorgoed naar een nieuw gebouw!

Men was bij de oprichting van de school zo gelukkig als directeur aan te trekken de heer *Charles Hennen*, telg uit een befaamd Heerlens muzikaal geslacht en destijds concertmeester te Antwerpen. Hoewel deze veelal onder moeilijke omstandigheden heeft moeten werken, was zulks voor hem geen beletsel om zijn gehele persoonlijkheid en werkkraft aan de school te geven en deze tot grote bloei te brengen. Veel bekende musici hebben van hem een gedegen opleiding genoten. Het schoolorkest, dat jarenlang uitstekende concerten heeft gegeven, welke steeds grote belangstelling trokken, was

zijn „troetelkind”. Om gezondheidsredenen legde hij op 1 januari 1932 zijn taak neer. Nadien bleef hij nog steeds belangstelling tonen voor alle muzikale activiteiten in zijn geliefde stad. Hennen werd op 3 december 1861 geboren te Londen, alwaar zijn vader Frederik Hennen dirigent was van het Covent Garden Opera-Orkest. Op zijn 90e verjaardag, de dag waarop de gereorganiseerde muziek-school werd geopend, werd hem vanwege zijn bijzondere verdiensten door Burgemeester van Grunsven de zilveren ere-medaille van de Stad Heerlen aangeboden. Hij overleed te Welten op 21 augustus 1953.

Hennen werd opgevolgd door de heer *Jos. Smeets*, geboren te Valkenburg op 2 februari 1871, alwaar zijn vader gemeente-secretaris, organist en directeur van het Mannenkoor „Walram” was. (Smeets Sr. was ook de eerste directeur van het Heerlens Mannenkoor St. Pancratius.) Hij was vanaf de oprichting van de school hoofdleraar voor piano en zang. Gedurende 41 jaar heeft hij onze school op een voortreffelijke wijze gediend. Van zijn grote toewijding en bekwaamheid hebben ontelbare leerlingen de vruchten kunnen plukken. Na het vertrek van Hennen was hij tevens belast met de leiding van het schoolorkest en na de opheffing daarvan in 1937 ook van de nieuw-gevormde Heerlense Orkest-Vereniging. Smeets was van 1911—1923 dirigent van Pancratius, door welke vereniging hij nadien tot ere-lid werd benoemd. Hij overleed te Heerlen op 5 september 1951.

Zijn opvolger was de heer *H. Heydendael*, die in verband met diens ziekte reeds vanaf 1 oktober 1949 een gedeelte van de lessen van Smeets had overgenomen. Hij werd in december 1951 benoemd tot directeur van de inmiddels tot Gemeentelijke Stichting omgevormde muziekschool. Heydendael werd geboren te Heer op 24 juni 1906 en stamt uit een muzikale familie. Reeds op jeugdige leeftijd fungeerde hij als organist en dirigeerde hij het kerkelijk zangkoor in zijn woonplaats. In 1926 werd hij organist aan de O.L. Vrouwebasiliek te Maastricht en bleef dit tot aan zijn vertrek naar Heerlen. Hij studeerde aan het Koninklijk Conservatorium te Luik, alwaar hij de Gouden Medaille voor piano en orgel verwerfde; aan de Hochschule te Keulen behaalde hij vervolgens het dirigentendiploma. Heydendael trad regelmatig op als piano- en orgelsolist en werd de opvolger van Peter Gielen als dirigent van de Mastreechter Staar. Vanaf 1935 tot 1952 was hij leraar aan het Muzieklyceum (nu Conservatorium) te Maastricht. Van 1936 tot 1970 was hij de bekwame en bezielende dirigent van het Koninklijk Heerlens Mannenkoor St. Pancratius, dat onder zijn leiding, niet alleen in vele grote steden van Europa, maar ook in Amerika en Canada grote successen boekte en de naam van Heerlen deed uitstralen. Hij is een voorvechter van de klassieke polyphonie. Ook verschenen van zijn hand een aantal composities. Vanwege zijn grote verdiensten werd hij door Frankrijk onderscheiden als „Officier d'Académie” en werd hij hier te lande gedecoreerd als „Ridder in de Orde van Oranje-Nassau”.

Pand Stationstraat 61: de voormalige onderwijzerswoning van de Openbare Lagere School, die de muziekschool van mei 1940 — november 1943 en daarna sinds 1946 tot heden als „hoofdgebouw” kreeg toegewezen.

Tot opvolger van de heer Heydendael werd met ingang van 1 augustus j.l. benoemd de heer *P. M. Theunissen*. Deze werd in 1932 te Borgharen geboren en is in het bezit van het onderwijzersdiploma met hoofdakke en de diploma's muziekonderwijs B en schoolmuziek. Hij doceerde muziek en muziekpedagogie aan de Pedagogische Academie alhier en was hoofdvakdocent schoolmuziek aan het Conservatorium te Maastricht, alwaar hij ook zijn muzikale studie voltooide.

Teneinde de bestaande muziekschool zoveel doenlijk aan de eisen des tijds aan te passen, de mogelijkheid te openen haar op bredere basis uit te bouwen en uitvoering te geven aan de plannen tot reorganisatie, werd na gepleegd overleg met het Gemeentebestuur in de algemene vergadering van 12 oktober 1951 besloten, de Vereniging Heerlense Muziekschool met ingang van 1 december d.a.v. op te heffen en behalve de gehele inventaris ook een kapitaal van ruim f 4.100,— aan de inmiddels reeds gevormde gemeentelijke stichting over te dragen. Na ingewonnen advies van de Inspecteur voor het Muziekonderwijs besloot de Gemeenteraad op 23 augustus 1951 de *Stichting Heerlense Muziekschool* op te richten en de Statuten daarvoor vast te stellen. Zodoende kwam de school op een gezonde financiële basis te staan. Immers de exploitatietekorten zouden voortaan ten laste komen van de gemeente, die tevens de kosten van huisvesting voor haar rekening nam. Het Gemeentebestuur heeft hiermede een niet genoeg te waarderen daad gesteld. Door de reorganisatie was het mogelijk een keurkorps van leraren aan te trekken, doordat de salariëring op een behoorlijk peil kon worden gebracht en betere sociale voorzieningen konden worden getroffen.

Aan de school, die zich in een grote bloei mag verheugen, zijn afdelingen voor muziek-dramatiek en voor ballet en ritmische gymnastiek verbonden, benevens een 2-jarige cursus ter voorbereiding voor het Conservatorium. Behalve in de school zelf worden ook cursussen voor Algemeen Vormend Muziekonderwijs gegeven te Heerlerheide, Heerlerbaan, Schaesbergerveld, Bekkerveld, Molenberg en Welten, terwijl dependances gevestigd zijn te Nieuwenhagen, Schaesberg en Voerendaal. De school heeft thans een 50-tal onderwijskrachten, terwijl het aantal leerlingen ruim 1.200 bedraagt d.w.z. zonder de leerlingen van de A.V.M.O.-cursussen en de dependances; alles tezamen méér dan 2.000 leerlingen. Er bestaat ook een orkestklasse. Jaarlijks vinden meerdere leerlingen-uitvoeringen plaats, welke grote belangstelling trekken en tevens bewijzen tot welk een hoog peil het onderwijs aan onze school is opgevoerd. Op initiatief van het bestuur is indertijd een Federatie van Limburgse Muziekscholen tot stand gekomen, welke in een grote behoefte blijkt te voorzien. Overigens werd door het bestuur ook op andere terreinen pionierswerk verricht. Er werden diverse activiteiten ontplooid, welke met succes werden bekroond. Middels genoemde Federatie

werd o.a. een beduidende verhoging van het Rijkssubsidie verkregen, de toekenning van een provinciale subsidie en meer financiële steun van gemeentewege. Ook kon worden bereikt, dat de „buitengemeenten” bijdragen verlenen voor ingezetenen, die elders een muziekschool bezoeken. Speciaal werd veel gedaan voor een goede organisatie der scholen en voor een bevredigende rechtspositie (inclusief salaris- en pensioenregeling) voor het personeel, zulks met medewerking van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en de Inspectie voor het Muziekonderwijs. Tot dan toe liet de rechtspositie alles te wensen over. Hierin kwam een verandering ten goede, toen de betrokken gemeenten de noodzaak inzagen om naar het voorbeeld van Heerlen aan hun muziekscholen de status van gemeentelijke stichting te geven. Een resultaat, dat voor ontelbare personeelsleden van grote sociale betekenis zou blijken te zijn.

Zoals reeds uit het vorenstaande is gebleken, heeft de muziekschool, wat de huisvesting betreft, inderdaad een „lijdensweg” afgelegd. Na de omvorming tot Gemeentelijke Stichting in december 1951 nam het aantal leerlingen in sterke mate toe, waarmede uiteraard de behoefte aan leslokalen gelijke tred hield. Het bestuur, krachtadig gesteund door de directeur, heeft toen alles gedaan om in de onhoudbare toestand verandering te brengen. Het resultaat was, dat in de voormalige Openbare School aan de Stationstraat 60 nieuwe leslokalen ter beschikking kwamen. Bovendien kon op 20 oktober 1961, na verbouwing, het pand Geerstraat 83 in gebruik worden genomen. Dat alles was echter maar „lapwerk”, terwijl de noodsituatie steeds groter werd. Maar men bleef „vechten” voor een nieuw schoolgebouw.

In alle jaarverslagen vanaf 1952 worden jammerklachten geuit over de bedroevende huisvesting, terwijl het aantal leerlingen doorlopend bleef stijgen. In het jaarverslag van 1960 lezen we, dat „de door de voorzitter nadrukkelijk herhaalde wens, dat Heerlen in navolging van Kerkrade en Geleen voor onze muziekschool een behoorlijke en het Centrum der Mijnstreek waardige huisvesting mag krijgen, helaas nog niet in vervulling is gegaan”. Gelukkig is er een lichtstraal aan de horizon. . . . Met voldoening kan thans worden vermeld, „dat het plan bestaat om de nieuwbouw te realiseren op het gemeenteterrein aan de Deken Nicolayestraat en wel in combinatie met Openbare Leeszaal en Oudheidkundig Museum”. In de raadsvergadering van 11 oktober 1961 verklaren Burgemeester en Wethouders „voornemens te zijn alle pogingen in het werk te stellen om de muziekschool een geschikte huisvesting te bezorgen”. Ziezo, dat geeft de burger moed en het bestuur is dan ook nog steeds in „blijde verwachting”. Kort nadien werd architect Prof. Ir. Peutz belast met het ontwerpen van plannen voor de bouw van een nieuwe muziekschool aan vorengenoemde straat. De besprekingen over het plan hadden een traag verloop. Er werd o.a. ook overleg gepleegd

Pand Geerstraat 83: de uitbreiding van de muziekschool,
op 20 oktober 1961 in gebruik genomen.

met de Rijksinspectie voor het Muziekonderwijs. Een en ander had tot gevolg, dat het plan op enkele punten moest gewijzigd worden. In het jaarverslag van 1963 wordt gezegd: „Tekeningen en bestek zijn gereed en goedgekeurd; de rijksgoedkeuring voor de bouw is aangevraagd; door het gemeentebestuur is met kracht aangedrongen op afgifte ervan. Niemand kan echter met zekerheid voorspellen hoe lang het nog zal duren”....

Hierna kwam een periode van stilzwijgen en . . . van vrees. Zou uitstel weer afstel worden? En zo geschiedde. De rijksgoedkeuring bleef uit en daarmee was het plan tot de bouw van een cultureel centrum rond de thermen (kosten $\pm f$ 10 miljoen) van de baan. Nochtans, zo verklaarde men, zou realisering van het plan niet mogelijk zijn geweest vanwege de financiële positie van de gemeente. Jammer, want nu ligt nog steeds (en hoe lang nog?!) in het centrum van Heerlen een braak terrein „om van te gillen” (L.D. 3 mei 1960).

En nog spijtiger is, dat de van grote historische betekenis zijnde „Romeinse thermen”, de enige in Nederland en tevens van dit type ten Noorden van de Alpen, nog steeds als een „schone slaapster” ondergronds verborgen moeten blijven. Als men in aanmerking neemt voor hoeveel miljoenen gedurende de laatste jaren is besteed voor de stichting, de aankoop, de afbraak en de verbouwing enz. van allerlei gebouwen, dan kan men beter niet praten over prioriteit, bestedingsbeperking en bezuiniging! . . . En wat de thermen betreft, elders in den lande worden voor conservering van historische vondsten en gebouwen van veel minder betekenis, nog steeds grote subsidies ter beschikking gesteld. Maar ja, Heerlen ligt nog steeds in Limburg! . . .

't Wordt eentonig, zei Multatuli. Eind 1964 kwam een plan op de proppen om alleen een muziekschool te bouwen aan de Deken Nicolayestraat, waarna in maart 1969 een plan wordt aangekondigd voor de bouw van een muziekschool aan de Diepenbrockstraat (kosten 1½ tot 2 miljoen). Hier moet men onwillekeurig denken aan een plan, dat reeds enkele jaren tevoren ongevraagd werd gepresenteerd door de Vasco-Maatschappij n.l. de bouw van een muziekschool aan het Loon. Inmiddels werd ook nog overwogen om het „beddenhuis” van het voormalige ziekenhuis ter beschikking te stellen. Terwijl Ambtenaren van de Dienst Publieke Werken nog het projekt Diepenbrockstraat uitwerkten, was het volgens een persbericht van 13 augustus 1969 bijna zeker, dat „het riante, hagelwitte gebouw van de Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg aan het Wilhelminaplein aan de gemeente zal worden verkocht om er de Heerlense Muziekschool in te vestigen”. Begin januari 1970 wordt overeenstemming bereikt omtrent de overname van het gebouw. Of deze overeenstemming geëffectueerd kan worden, hangt af van de goedkeuring van hogehand. Reeds in februari d.a.v. gaat de betrokken minister akkoord met de financiering, zulks doende „bij wijze van uitzondering, daarbij lettende op het grote belang van een goede huisvesting van het muziekinstituut en op de grote urgentie, die het gemeentebestuur aan deze kwestie geeft”. Op 3 augustus 1970 werd door de Gemeenteraad besloten tot de aankoop van het gebouwencomplex Wilhelminaplein 24-26 voor de prijs van f 1.100.000,— en tot het beschikbaar stellen van een crediet van f 250.000,— voor het treffen van de nodige voorzieningen, speciaal met het oog op de akoestiek en de geluiddemping. En hiermee komt het einde in zicht van de precare situatie aangaande de huisvesting.

Wij hopen, dat het thans tot muziekschool verbouwde kantoorgebouw in hoge mate zal voldoen aan de speciale eisen van akoestiek, geluiddemping, indeling en inrichting van leslokalen enz. en dat directeur, leraren, leerlingen en overig personeel hun taak ongestoord en zo efficiënt mogelijk kunnen vervullen. Een schoolgebouw, dat aan de gestelde eisen voldoet, is voor een muziekschool een

De nieuwe huisvesting v.d. Heerlense muziekschool, gelegen aan het Wilhelminaplein 24-26, die op 13 oktober 1971 officieel aan de Stichting werd overgedragen.

levensbehoefte en voor een goede functionering van het onderwijs absoluut noodzakelijk.

Al hebben wij ons hiervoren genoodzaakt gezien enige kritiek uit te oefenen op de gang van zaken m.b.t. de huisvesting, zulks mag ons echter niet beletten aan het Gemeentebestuur hartelijk dank te zeggen voor de lofwaardige wijze, waarop het in het verleden steeds de belangen van onze muziekschool heeft behartigd en voor de steeds grotere offers, welke de gemeente voor de muziekschool gebracht heeft.

Wij eindigen met de wens, dat de Heerlense Muziekschool tot in lengte van dagen moge groeien en bloeien en dat het nieuwe schoolgebouw daartoe het nodige moge bijdragen.

Van ganser harte: Proficiat en.... de vlag in top!....

J. TH. JANSSEN,
Oud-Secretaris-penningmeester H.M.S.

Het pottenbakkersbedrijf van Lucius *aan de Putgraaf te Heerlen*

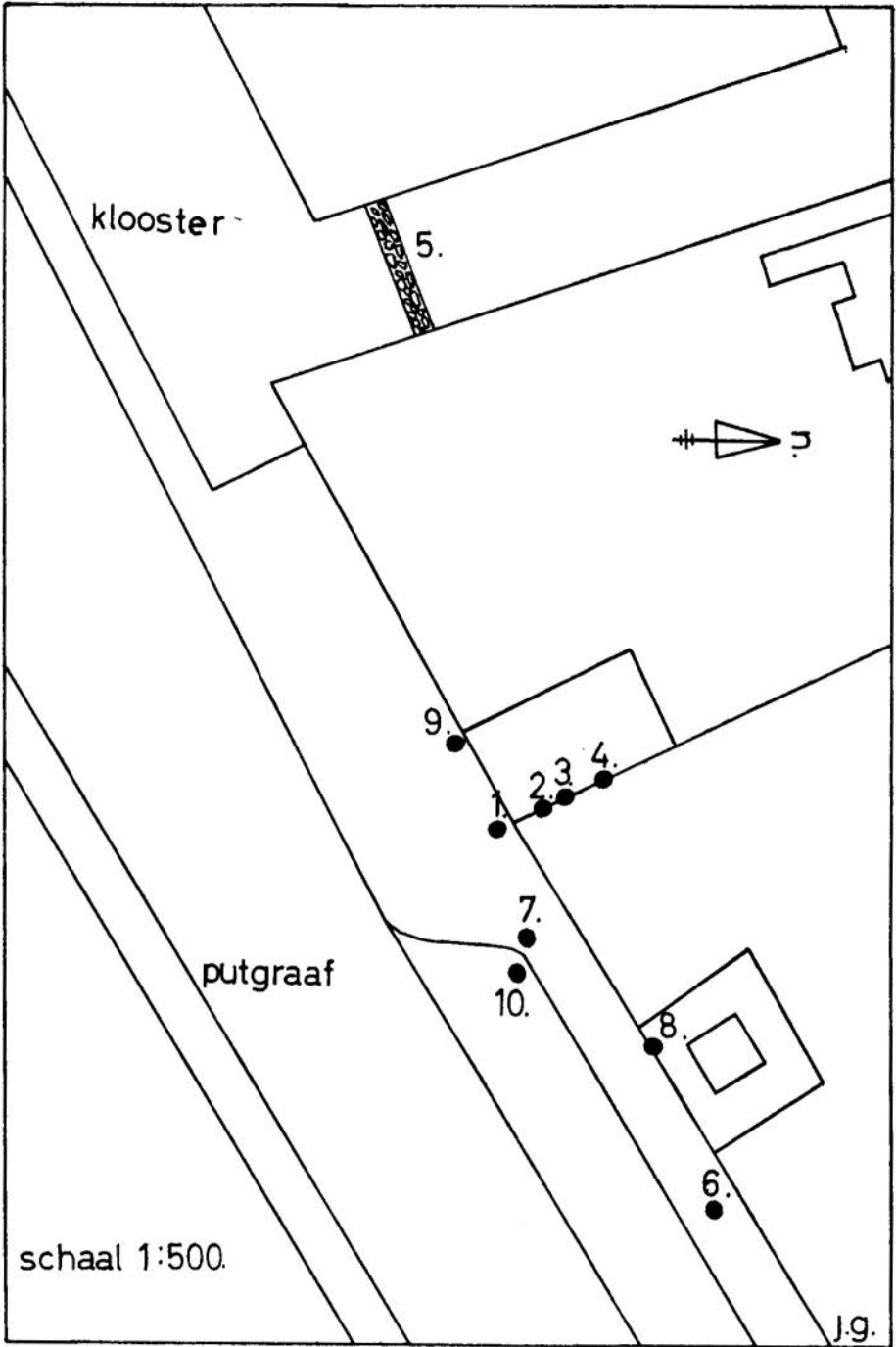
In februari 1937 werd ten oosten van het Carmelitessenklooster „Flos Carmeli”, gelegen aan de noordzijde van de Putgraaf te Heerlen, een scheidingsmuur opgetrokken. In de funderingssleuf ontdekte de toenmalige museumconservator, de heer P. Peters, de overblijfselen van vier romeinse pottenbakkersovens. Deze ovens, waarvan duidelijk de rood verbrande contouren werden waargenomen, zijn op bijgaande situatietekening genummerd van 1 t/m 4. Aan de hand van het gevonden aardewerk werd de conclusie getrokken dat deze ovens in gebruik waren van de 1e helft 2e tot het begin der 3e eeuw ¹⁾.

Reeds in mei 1935 was bij de bouw van het klooster naast een aantal leemkuilen een minimaal 4 m lange en 0.60 m brede muur van een romeins gebouw ontdekt (situatietekening nr 5). Na de vondsten in 1937 concludeerde P. Peters dat bovengenoemde muur deel moet hebben uitgemaakt van de pottenbakkerswoning ²⁾. Deze interpretatie lijkt vooralsnog zeer aannemelijk.

Op 28 november en 3 december 1963 werden tijdens het graven van een sleuf voor een gasleiding aan de noordzijde van de Putgraaf wederom twee pottenbakkersovens blootgelegd (situatietekening nrs 6 en 7), waarvan het aardewerk, dat erbij werd aangetroffen, dateert van het einde der 1e tot het begin der 2e eeuw. In de nabijheid van deze ovens ontdekte men verder een afvalkuil (situatietekening nr 8) ³⁾.

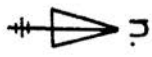
Op 21 december 1970 werd in een 0.70 m diepe funderingssleuf t.b.v. de bouw van een garage met bergruimte op het terrein van het Carmelitessenklooster een rode laag verbrande leem waargenomen, die mogelijk een onderdeel vormde van een pottenbakkersoven.

Op 6 april 1971 werd een gedeelte van de scheidingsmuur van het kloosterterrein gesloopt om het trottoir van de Putgraaf te verbreden. Reeds spoedig werden de resten teruggevonden van oven nr 1, die reeds in 1937 was geconstateerd. Nu deed zich ook de mogelijkheid voor om een kleine opgraving te ondernemen, met het doel meer duidelijkheid te verkrijgen in de op 21 december 1970 waargenomen grondverkleuring. De opgraving, verricht door de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen, van 6 t/m 9 april 1971, legde de nagenoeg volledig bewaarde onderbouw van een romeinse pottenbakkersoven vrij (zie foto; situatie-

klooster

5.

9.

1.

2.

3.

4.

7.

10.

putgraaf

8.

6.

schaal 1:500.

J.G.

tekening nr 9). Uit de grote hoeveelheid aardewerkfragmenten, die hierin werden aangetroffen, konden een aantal potten worden gereconstrueerd, waaronder een nagenoeg gave kruik met opschriften, die ons nadere gegevens verschaffen over de pottenbakker, wiens naam Lucius was. Prof. dr. J. E. Bogaers, hoogleraar aan het instituut voor oude geschiedenis en archeologie van de katholieke universiteit te Nijmegen, geeft in het hierna volgende artikel een explicatie over de inscripties op deze kruik.

Allereerst werd de opgravingsput uitgediept tot 0.70 m onder het maai-veld. Op dit niveau konden duidelijk de rode begrenzingslijnen van een pottenbakkersoven worden waargenomen. Vervolgens werd de oven-inhoud tot op de vloer, die 0.40 m dieper bleek te zitten, uitgegraven. Een klein gedeelte ervan moest echter onaangeroerd blijven, ter voorkoming van verzakkingsgevaar voor de vlak ernaast gelegen garagemuur. Desondanks bleek het toch mogelijk een volledige plattegrond van de onderbouw te reconstrueren.

Het betrof hier een ovale oven van het staande type met de ingang aan de zuidzijde. De grootste lengte en breedte bedroegen respectievelijk, gemeten aan de binnenzijde, 2.55 en 1.60 m. In het midden liep vanaf de achterzijde een middendam met een maximale lengte en breedte van respectievelijk 1.30 en 0.27 m. Deze dam, ook wel tong genaamd, verdeelde de onderbouw of stookruimte in tweeën en diende ter ondersteuning van een rooster, waardoor de beneden ontwikkelde hitte het hierop geplaatste aardewerk bereikte zodat dit gebakken werd. Van dit rooster werden echter geen restanten meer in situ aangetroffen. Op de

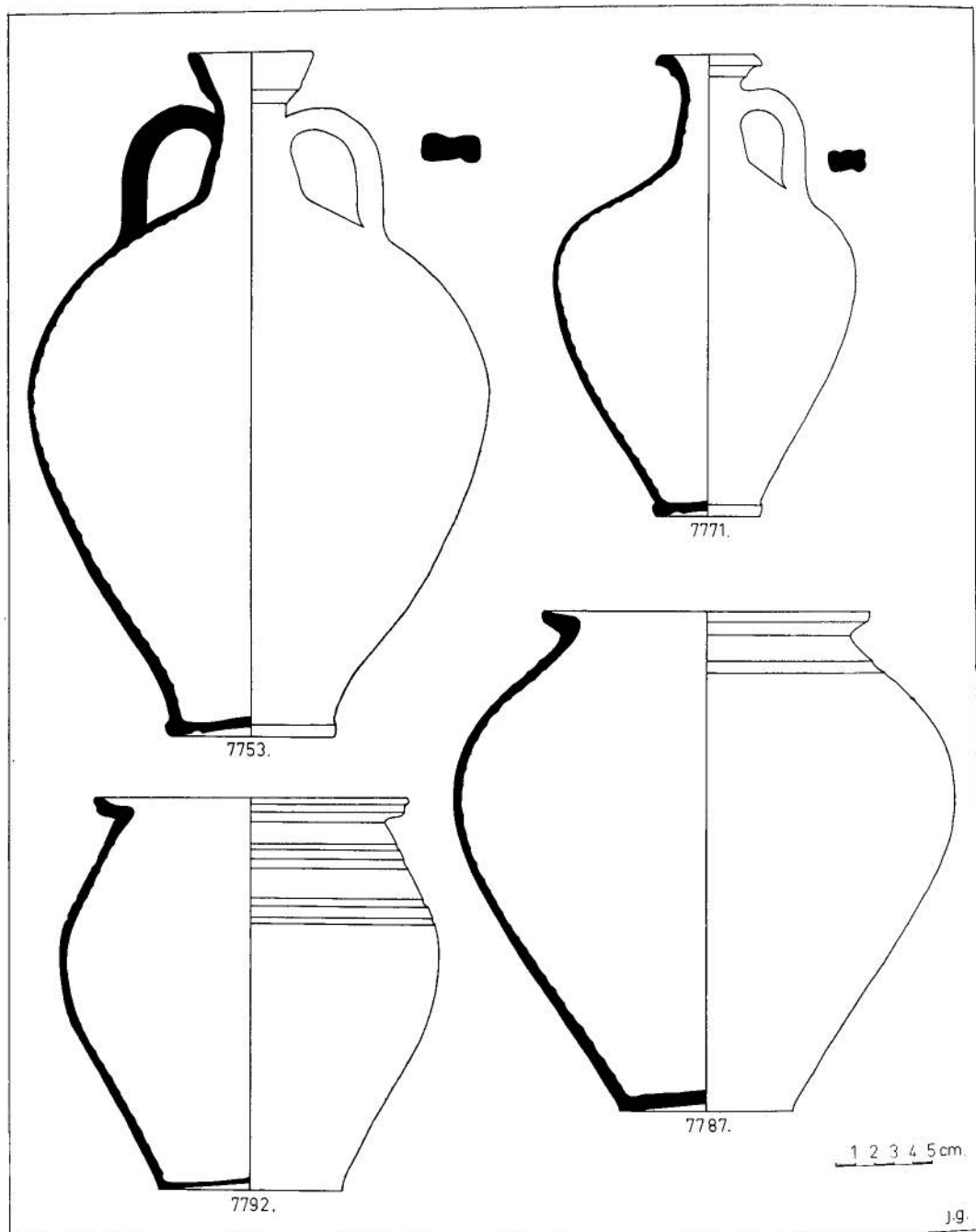

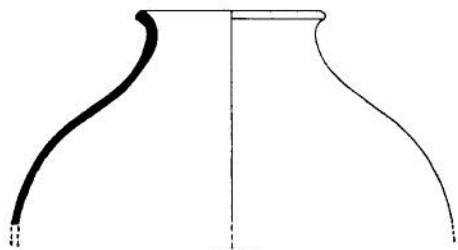
vloer bevond zich een ± 0.20 m dikke compacte laag bestaande uit talloze aardewerkfragmenten alsmede restanten van het rooster en van de bovenbouw. Het aardewerk was echter door oververhitting voor een groot gedeelte verkleurd, verwrongen en soms zelfs vastgebrand aan ovenfragmenten. Dit was vooral het geval in het linker gedeelte van de oven.

Globaal mag men aannemen dat dit oventype geschikt was voor het bakken op temperaturen niet hoger dan 1000° C.. Het zware rooster verminderde het nuttige effect van de opgewekte hitte naar schatting van hedendaagse warmtetechnici met 200 à 250° C. ⁴⁾). Tijdens het bakprocedé werd de temperatuur eerst langzaam opgevoerd en hierna bleef ze gedurende bepaalde tijd constant waarna geleidelijke afkoeling volgde. Tijdens dit proces kromp het vaatwerk door wateruittreding enige procenten. De laatste keer dat deze oven in gebruik is geweest moet echter de hitteopvoering of -afkoeling te snel hebben plaatsgevonden, waardoor het aardewerk te snel is gekrompen. Tengevolge van de daardoor ontstane spanningen moet een pot uit elkaar gespat zijn. Dit veroorzaakte een kettingreactie waardoor de oven is ontploft en ingestort, waarna deze niet meer gebruikt kon worden en de pottenbakker genoodzaakt was een nieuwe te bouwen.

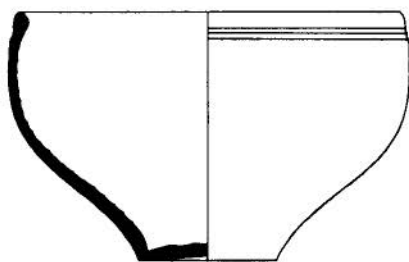
De 65 gevonden stukken aardewerk en ovenfragmenten zijn geïnventariseerd onder de nrs 7753 t/m 7817 en bestaan uit:

1. Twee-orige kruiken met twee-ledige oren, afb. 1 nr 7753.
Hiervan werden 2 nagenoeg gave exemplaren met een hoogte van 34.5 cm alsmede 2 halsfragmenten aangetroffen. Ze zijn te dateren in de 2e eeuw ⁵⁾).
2. Een-orige kruiken met drie-ledige oren, afb. 1 nr 7771.
Hiervan werden 22 min of meer gave exemplaren, in hoogte variërend van 17 t/m 30 cm, gevonden, alsmede 7 halsfragmenten. Deze dateren uit het midden der 2e eeuw ⁶⁾).
3. Kookpotten met platte rand, afb. 1 nr 7787.
Hiervan kwamen 4 min of meer gave stukken te voorschijn met een hoogte variërend van 19 t/m 25.5 cm alsmede 3 randfragmenten. Datering: eind 1e — eind 2e eeuw ⁷⁾).
4. Kookpotten met dekselgeul, afb. 1 nr 7792.
Hiervan werden 3 min of meer gave exemplaren opgegraven met een hoogte van 18.5 t/m 20.5 cm. De datering ervan is midden 2e eeuw en later ⁸⁾).
5. Kommen met naar binnen verdikte rand, afb. 2 nr 7783.
Één exemplaar heeft een hoogte van 11.5 cm. Het tweede stuk bestaat uit 2 aan elkaar passende fragmenten die echter een verschillende kleur hebben. Dit is te verklaren doordat de kom tijdens de ontploffing uit elkaar gespat is en één fragment in het heetste gedeelte van de oven terecht is gekomen, terwijl het andere naar een minder warme hoek gesprongen is. Deze kommen dateren uit het midden der 2e eeuw ⁹⁾).

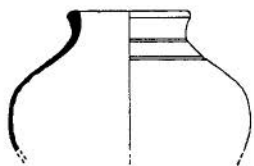

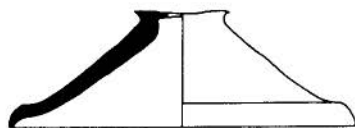
7795.

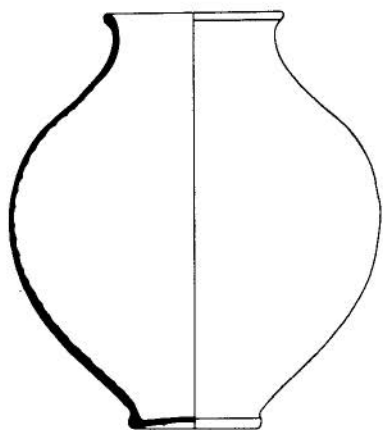
7789.

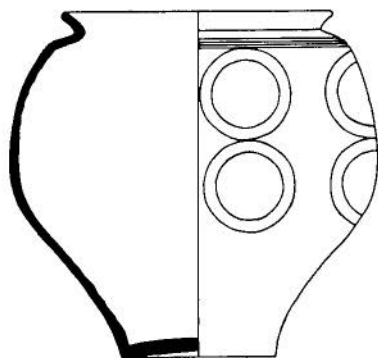
7797.

7793.

7807.

7794.

7804.

7809.

1 2 3 4 5cm.

J.9.

6. Een deksel met een grootste diameter van 16.2 cm, afb. 2 nr 7793.
Deze deksel is niet precies te dateren.
 7. Twee fragmenten van honingpotten zonder oortjes, afb. 2 nrs 7795 en 7797.
Dateerbaar in het 3e kwart van de 2e eeuw ¹⁰).
 8. Bekers met en zonder barbotine-versiering, afb. 2 nr 7794.
Een nagenoeg gaaf exemplaar met een hoogte van 16 cm is rondom voorzien van 16 barbotine-ringen die in 2 rijen paarsgewijs onder elkaar zijn geplaatst. Een tweede beker, waarvan alleen het bovenste gedeelte werd aangetroffen, was voorzien van tenminste 3 rijen barbotine-ringen, terwijl een derde bekerfragment onversierd is.
Datering: 2e eeuw ¹¹).
 9. Een fragment van een dolium met een grootste bovendiameter van 28.5 cm, afb. 2 nr 7804.
 10. Het enige stuk terra nigra dat uit deze oven te voorschijn kwam is een pot met een hoogte van 19.2 cm, afb. 2 nr 7807.
Datering: laatste deel 1e tot in de 2e eeuw ¹²).
 11. Een totaal door oververhitting verwrongen pot, waarvan een gedeelte ontbreekt en de oorspronkelijke vorm niet meer te bepalen is.
 12. Twee fragmenten van wrijfschalen, waarvan er een met een horizontale en het andere met een verticale rand.
Datering 2e eeuw en later ¹³).
 13. Een vijf-tal brokken van het rooster en/of de bovenbouw, enkele met erop vastgebakken scherven.
 14. In de linker uitloop van de oven bevonden zich nog 5 fragmenten van wrijfschalen met verticale randen, afb. 2 nr 7809.
Datering: 2e eeuw en later ¹⁴).
- Deze bevonden zich al vóór de ontploffing op dit punt en zijn tijdens de ovenbouw ter versteviging van deze uitloper hier geplaatst ¹⁵).

Uit het in deze oven ontdekte aardewerk springt het grote aantal van 33 kruiken direct al in het oog. Eveneens opmerkelijk is het verschil tussen de twee-orige en een-orige kruiken. De eerste groep bezit een twee-ledig oor terwijl bij de tweede groep het oor drie-ledig is. Verder is het opvallend dat de randprofielen van deze twee groepen, die toch tegelijkertijd vervaardigd werden, totaal verschillend zijn.

Aan de hand van de vondsten blijkt dat deze oven ontploft is rond het midden der 2e eeuw. De vroeger ontdekte ovens, vier stuks in 1937 en twee in 1963, liggen alle in de onmiddellijke nabijheid en de dateringen ervan, respectievelijk 1e helft 2e — begin 3e eeuw en eind 1e — begin 2e eeuw, maken het aannemelijk dat deze behoorden tot een en hetzelfde pottenbakkersbedrijf waarvan ook deze nieuwe vondst deel heeft uitgemaakt. Dit moet dan producten hebben vervaardigd van het einde der 1e tot het begin der 3e eeuw, en in die periode minstens 8 ovens hebben gehad.

In dit bedrijf is echter niet uitsluitend vaatwerk geproduceerd. Op

1 september 1970 werd, tijdens het plaatsen van een nieuwe kolk, een afvalkuil, behorende bij een van deze ovens, aangetroffen (situatietekening nr 10) ¹⁶⁾, waaruit een fragment van een rookoffierlamp te voorschijn kwam (inv. nr. 7714) dat volkomen identiek is aan een meer gaver exemplaar dat zich onder inv. nr 833 in het museum bevindt en dat in 1938 aan de overzijde van de Putgraaf op het terrein van het voormalige St. Jozef-ziekenhuis werd opgegraven. Deze twee voorwerpen dateren beide uit de 2e eeuw ¹⁷⁾.

Nadat deze oven zover als mogelijk was uitgegraven en foto's en tekeningen ervan waren gemaakt, is hij zorgvuldig afgedekt met grond waar bovenop het trottoir is aangelegd.

Uit de groeperingen van de andere in Heerlen opgegraven ovenrestanten blijkt dat er meerdere van zulke pottenbakkersbedrijven van groter of kleiner formaat in de nederzetting Coriovallum zijn geweest. Hier, op het kruispunt van twee belangrijke heerbanen, hadden de fabrikanten immers grote afzetmogelijkheden naar de bewoningsconcentraties in de verre omtrek, waar men dan ook bij opgravingen veelvuldig het in Coriovallum vervaardigde aardewerk aantreft.

JOS GIELEN.

Noten :

- 1) Dossier opgravingsdocumentatie „Putgraaf N-zijde, opgr. 1937”.
- 2) Dossier opgravingsdocumentatie „Putgraaf N-zijde, opgr. 1935”.
- 3) L. v. H(ommerich) : Opnieuw 'n Romeinse pottenbakkersoven te Heerlen; in: Het Land van Herle, jaargang 13, 1963, blz. 157-158.
J. E. Bogaers : Heerlen; in: Archeologisch nieuws, Nieuws-bulletin K.N.O.B., december 1963, kolom 233.
Dossier opgravingsdocumentatie „Putgraaf N-zijde, opgr. 1963”.
- 4) A. Bruijn : Een middeleeuwse pottenbakkersoven te Nieuwenhagen, Limburg; in: Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, jaargang 15-16, 1965—1966, blz. 175.
- 5) E. Gose : Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland; Kevelaer 1950, type 406.
P. J. J. Stuart : Gewoon aardewerk uit de romeinse legerplaats en de bijbehorende grafvelden te Nijmegen; Leiden 1963, type 129 A.
- 6) P. J. J. Stuart: o.c., type 110 B.
- 7) P. J. J. Stuart: o.c., type 201 B.
E. Gose: o.c., type 535/537.
- 8) P. J. J. Stuart: o.c., type 203.
- 9) E. Gose: o.c., type 484.
- 10) E. Gose: o.c., type 429.
- 11) H. Brunsting : Het grafveld onder Hees bij Nijmegen; Amsterdam 1937, Pl. 7 nrs 4 b 2 en 4 b 3.
- 12) J. H. Holwerda : De Belgische waar in Nijmegen; z. pl. 1941, type 25 g.
- 13) E. Gose : o.c., type 458.
H. v.d. Weerd : Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden; Antwerpen 1944, blz. 269-270.
W. Vanvinckenroye : Gallo-romeins aardewerk van Tongeren; in: Publikaties van het provinciaal gallo-romeins museum te Tongeren, reeks onder de auspiciën der bestendige deputatie van Limburg; nr. 7, Tongeren 1967, type 91/101.
- 14) H. v.d. Weerd : o.c., blz. 269-270.
W. Vanvinckenroye : o.c., type 91/101.
- 15) Een dergelijke oven, waarbij eveneens wrijfschalen in de ovenconstructie zijn verwerkt ter versteviging van enkele plaatsen, werd in juni 1971 tijdens opgravingen door de gemeentelijke oudheidkundige dienst aan de Akerstraat in Heerlen blootgelegd. Een publicatie over deze pottenbakkersoven van een afwijkend type zal te zijner tijd verschijnen.
- 16) Jos Gielen : Romeinse vondsten op het terrein van het voormalige St. Jozef-ziekenhuis te Heerlen; in: Het Land van Herle, jaargang 20, 1970, blz. 127.
- 17) Tentoonstellingscatalogus: Römer am Rhein; Köln 1967, nr E 128.

Latijn van Lucius

Tussen de overblijfselen van de Romeinse pottenbakkersoven uit Coriovallum-Heerlen die van 6 tot en met 9 april 1971 aan de noordzijde van de Putgraaf onderzocht zijn (zie het bovenstaande artikel), is o.a. een groot aantal scherven aangetroffen van een kruik (inv. nr. 7776) waarop voor het bakken (*ante cocturam*) drie Latijnse opschriften blijken te zijn aangebracht (afb. 1 en 2). Dit stuk — dat intussen door J. K. Gielen zo goed mogelijk is gerestaureerd — is tezamen met tal van andere aarden gebruiksvoorwerpen als gevolg van een ontploffing en instorting van de oven waarin het geplaatst was, kapot gegaan omstreeks het midden van de 2de eeuw na Chr. De kruik heeft een deuk op de buik en is duidelijk een „misbaksel” dat te hard is gebakken. De kleur is donkerbruin tot geel-grijs; in normale omstandigheden zou deze geel-wit zijn geworden. De grootste hoogte bedraagt 22.6 cm., de grootste diameter van de buik 14.75 cm.

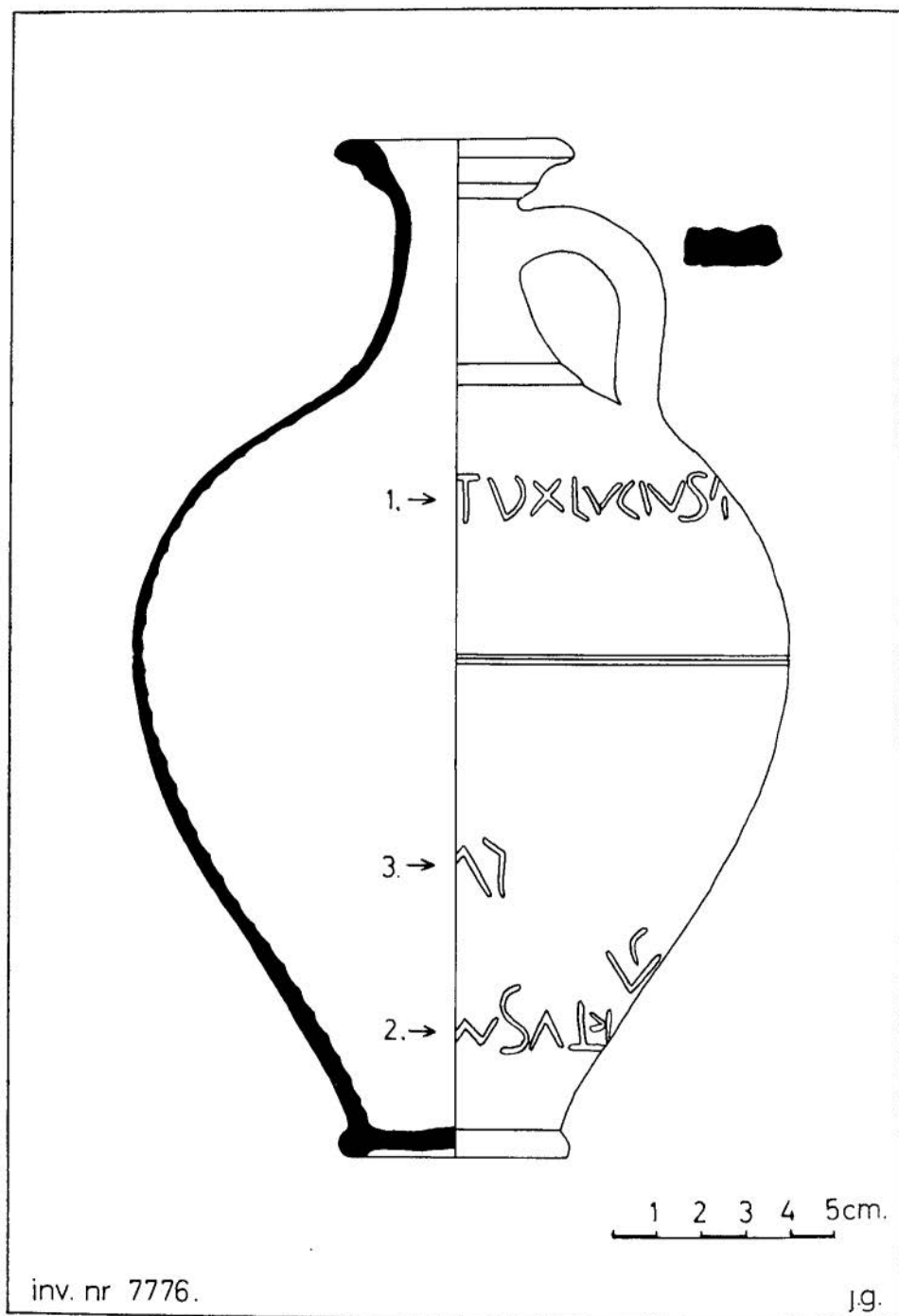
De drie inscripties zijn met behulp van een puntig voorwerp (een schrijfstift of *stilus*?) in de nog weke klei geschreven, één op de schouder (nr. 1) en twee boven de voet, nadat de kruik ondersteboven was geplaatst (nr. 2 en 3). De letters in cursief schrift ¹⁾ — zijn 6 tot 15 mm hoog.

De teksten, die hier voor de overzichtelijkheid in kapitaal schrift worden getranscribeerd, luiden:

- 1) ABCDEFGHJKLMNQPQRSTVX LVCIUSAMAKAFIICIT-
FIIRIINIVSLIIGONAM = A, B, C enz. *Lucius Amaka fecit Ferenius legonam*;
- 2) LVCIVSPDIKTVSMIITCIVSILIFIICIT / INOFICINA = *Lucius p(...?) diktus Metcius il(l)i fecit in of(f)icina*;
- 3) LVCIVSFIIRIINIODBETPDIKO = *Lucius Ferenio d(...?) b(...?) et p(...?) diko*.

De letters van 3) zijn minder diep ingedrukt dan die van 1) en 2). Ten aanzien van de lezing is er alleen enige onzekerheid over de laatste twee letters van 3): een K, gevolgd door een O, lijkt de enige mogelijkheid; de laatste letter, die uit minstens drie streepjes is samengesteld, zou op zichzelf beschouwd ook een D kunnen zijn, maar het ronde gedeelte van de D is elders in de drie inscripties steeds in één keer getrokken. De ruimte tussen de K en de O is verder te gering om te mogen aannemen dat oorspronkelijk daartussen nog een letter te lezen is geweest.

— De eerste inscriptie begint met een Latijns alfabet van 20 letters. Het volledige alfabet telde bij de Romeinen tot in de tijd van keizer Augustus 21 lettertekens ²⁾. In ons geval ontbreekt de I(J). De Y en de Z ontbreken ook, maar dit is minder verwonderlijk, omdat deze letters oorspronkelijk geen deel hebben uitgemaakt van het Latijnse alfabet: ze

Romeinse kruik van de pottenbakker Lucius uit Coriovallum-Heerlen.
Reconstructie en tekening J. K. Gielen.

zijn — onder de regering van Augustus — ontleend aan het Griekse alfabet ³⁾.

— In het alfabet op de Heerlense kruik komt als vijfde letter de E voor, bestaande uit één verticale en drie horizontale strepen. Dit teken is verder nog slechts op één plaats in de inscripties te zien, en wel in 3). Overal elders is de E weergegeven met twee verticale strepen (||): 1) *fecit* (= heeft gemaakt), *Ferenius, legonam* (= kruik); 2) *Metcius, fecit*; 3) *Ferenio*. Steeds betreft het dan een -e- tussen twee medeklinkers. Dit kan steun verlenen aan de veronderstelling dat de ene E in 3) zich in een andere positie bevindt, nl. aan het begin van een woord: *et* (= en).

— In het alfabet is de F samengesteld uit een verticale streep met aan de bovenzijde een naar rechts gerichte dwarsstreep. Dit teken is ook aanwezig in *fecit* (1 en 2) en *oficina* (= bedrijf, werkplaats, fabriek; 2). In verband daarmee is het opvallend dat de F van *Ferenius* (1) en *Ferenio* (3) bestaat uit een verticale streep met aan de bovenzijde twee streepjes in de vorm van een naar rechts gekantelde *v*; men kan zich afvragen of dit „speciale” teken alleen een gevolg is van het besteden van meer zorg aan het schrijven van de F aan het begin van *Ferenius/o*, of dat hiermede een klank is aangeduid die afwijkt van de „normale” *f* ⁴⁾.

— De K komt buiten het alfabet driemaal voor: *Amaka* (1), *diktus* (2) en *diko* (3), dus voor de klinkers *a* en *o*, en voor een medeklinker. In het klassieke Latijn is als teken voor de *k*-klank naast de *q* (voor een *v*) praktisch steeds de *c* gebruikt ⁵⁾. Het is overigens de vraag of naast de *k* in de bovenvermelde gevallen de -*c*- in *Lucius* (1, 2 en 3), *fecit* (1 en 2), *Metcius* (!; 2) en *oficina* (2) eveneens een *k*-klank weergeeft ⁶⁾.

— In geen van de inscripties is een dubbele medeklinker te vinden. Op de plaatsen waar men deze zou verwachten, is steeds een enkelvoudige consonant te lezen: *oficina* (2) in plaats van *officina*, en *ili* (2) in plaats van *illi*, d.i. de derde naamval (*dativus*) van het aanwijzend voornaamwoord *ille* (m.) of *illa* (vr.) ⁷⁾.

In de drie inscripties komt een aantal persoonsnamen voor, *Lucius* zelfs driemaal, en wel in de eerste naamval (*nominativus*) aan het begin van het tweede gedeelte van 1) en vooraan in 2) en 3). Deze naam heeft betrekking op degene die de kruik heeft gemaakt, de eigenaar van het pottenbakkersbedrijf waarvan de opgegraven oven deel heeft uitgemaakt. In 1968 is bij grondwerkzaamheden aan de Valkenburgerweg te Heerlen een fragment van een wrijfschaal met een horizontale rand en het stempel LVCIVS gevonden ⁸⁾. Er is geen reden om aan te nemen dat de fabrikant van wrijfschalen met deze naam en de Heerlense pottenbakker identiek zijn. De in de oven van *Lucius* gevonden scherven van wrijfschalen komen in baksel en profiel volstrekt niet overeen met het stuk van de Valkenburgerweg.

Op het eerste gezicht lijken in 1) drie namen in de *nominativus* te lezen te zijn: *Lucius*, *Amaka* en *Ferenius*; de laatste twee — die verder niet bekend zijn — worden merkwaardig genoeg gescheiden door het woord *fecit*. In 2) komt *Lucius* naar het schijnt voor in verbinding met de naam *Metcius* en in 3) is *Lucius* de enige persoonsnaam in de *nominativus*.

De volledige naam van een Romein bestond in het algemeen uit drie delen: een voornaam (*praenomen*), een familienaam (*nomen; nomen gentile of gentilicium*) en een bijnaam (*cognomen*). Inheemse personen in onze streken die geen Romeins (of Latijns) burgerrecht bezaten, hadden vaak slechts één naam, die men gewoonlijk cognomen noemt. Daarnaast zijn hier echter dikwijls van het cognomen van de vader „patronymische”, op *-ius* of *-inius* eindigende bijvoeglijke naamwoorden gevormd die praktisch de functie zijn gaan vervullen van een familienaam, een nomen gentilicium. In het geval van iemand die geen Romeins (of Latijns) burgerrecht heeft bezeten, kan men een dergelijke naam het beste een pseudo-gentilicium noemen ⁹⁾.

De naam *Lucius* is vooral bekend als praenomen, in de afkorting L. Ten aanzien van de Heerlense inscripties ligt het echter veel meer voor de hand te denken aan een (inheems) cognomen, dat er weliswaar uitziet als een aan het Latijn ontleende naam, maar waarachter zeer waarschijnlijk een inheemse naam schuilgaat ¹⁰⁾.

De naam *Amaka* moet wel overeenkomen met *Ammaca*, een naam die enkel bekend is van twee fragmentarische Romeinse inscripties die niet ver van Heerlen zijn gevonden. De eerste bevindt zich op een grafsteen uit Zülpich, die o.a. IVLIAE AMMACAE, voor Iulia Ammaca is opgericht ¹¹⁾. Het tweede opschrift is in 1900 ontdekt in Maastricht ten zuiden van de Plankstraat. Ook in dit geval kan er niet aan getwijfeld worden dat het een grafsteen betreft, en wel AMMACAE / SIVE / GAMALEDAE / [VEREC?]VNDI / [F(*ilia?*)] --- ¹²⁾, voor Ammaca of Gamaleda, dochter van Verecundus (?). Gamaleda is een (tweede) bijnaam of *agnomen* ¹³⁾ van Ammaca. Ten onrechte heeft A. Riese ¹⁴⁾ de laatste inscriptie vermeld onder „Votivinschriften”. Diens misvatting is in de Excerpta Romana ¹⁵⁾ terechtgekomen en daarna heeft S. Gutenbrunner ¹⁶⁾ — eveneens op gezag van Riese — Ammaca en Gamaleda uitdrukkelijk, maar met een vraagteken, als namen van een godin beschouwd.

Uit het te Zülpich gevonden opschrift kan men concluderen dat Ammaca een vrouwelijke persoonsnaam is ¹⁷⁾. Daarmee is de mannelijke persoonsnaam *Ammacius* te vergelijken, die bekend is van een inscriptie op een aan de godin Nehalennia gewijd altaar uit Domburg: Ammacius, Hucdio's (zoon) ¹⁸⁾.

Indien de naam *Amaka* boven terecht gelijkgesteld is met *Ammaca*, dan is in dat woord een dubbele medeklinker enkelvoudig geschreven, juist zoals in *oficina* en *ili*. *Amaka* kan dan verder als vrouwelijke persoonsnaam niet verbonden worden met *Lucius* en *Ferenius*. Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier te doen met een vorm van de dativus (bij *a*-stammen) die eindigt op *-a* (in plaats van *-ae*), in dit geval afhankelijk van *fecit*. Deze z.g. Keltische dativus is welbekend van tal van inscripties ¹⁹⁾.

Ferenius moet wel behoren bij *Lucius*, ook al bevinden zich tussen deze twee namen de woorden *Amaka fecit*. *Lucius Ferenius* zou men kunnen beschouwen als een praenomen, gevolgd door een nomen gentilicium of pseudo-gentilicium, maar het is wel hoogst onwaarschijnlijk dat omstreeks

het midden van de 2de eeuw na Chr. een pottenbakker in Coriovallum zijn naam geschreven zou hebben zonder cognomen, dat men in de eerste plaats zou verwachten, eventueel voorafgegaan door een (pseudo-) gentilicium. Voorts is het uitgesloten dat Lucius hier een praenomen is, gevolgd door Ferenius als cognomen, aangezien dan het gentilicium zou ontbreken. Lucius kan overigens ook een gentilicium²⁰⁾ zijn, en Ferenius het bijbehorende cognomen. Maar in 3) is Lucius de enige persoonsnaam in de nominativus, en daaruit volgt wel dat deze naam eerder gehouden moet worden voor een cognomen. Mede in verband met Ferenio in 3) is Ferenius dan een extra-bijnaam of agnomen van de pottenbakker; zie hierover verder beneden.

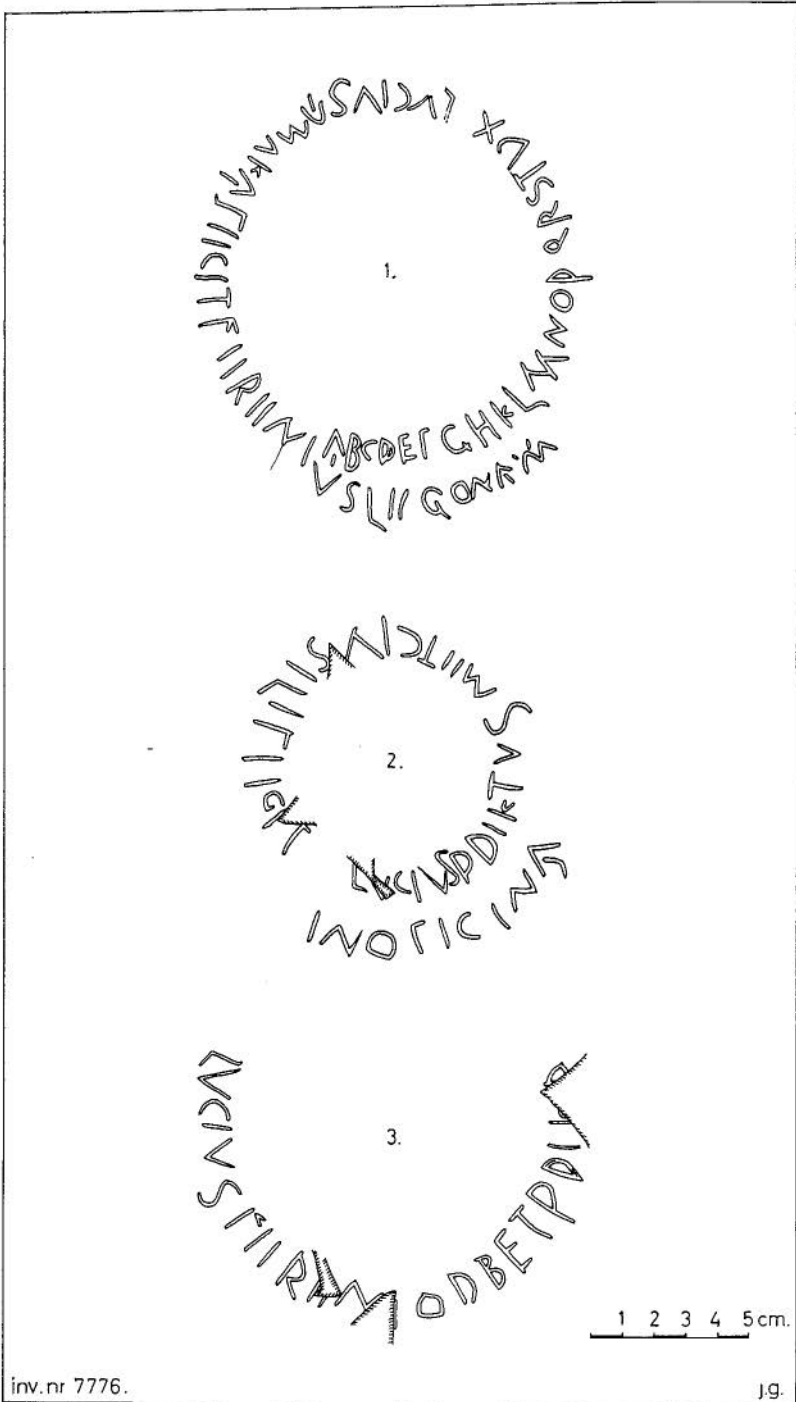
Legonam is de vierde naamval (*accusativus*) — afhankelijk van *fecit* — van een woord dat in de Romeinse litteraire bronnen voorkomt als *lagoena* of *larena*, maar ook als *lacuna*, *lagona*, *laguena* en *laguna*. De schrijfwijze *legona* was tot nu toe onbekend en moet wel samenhangen met de manier waarop Lucius dit woord heeft uitgesproken. De term *lagoena* enz. werd normaal gebruikt ter aanduiding van een fles in de vorm van een kruik met één of twee oren, en in uitgebreide zin als uitdrukking voor fles in het algemeen²¹⁾. We kennen nog vier aarden kruiken met één oor, die volgens een daarop aangebrachte inscriptie *lagona* werden genoemd²²⁾.

Inscriptie 1) bevat dus na het alfabet de volgende mededeling: Lucius Ferenius heeft voor Amaka (deze) kruik gemaakt.

Het tweede opschrift, dat zich vlak boven de voet bevindt, is voor het grootste gedeelte zonder moeite te vertalen; alleen de betekenis van de letter P voor *diktus* is niet aanstonds duidelijk: Lucius, p(...?) genaamd Metcius, heeft (deze kruik) voor haar (= Amaka) gemaakt in zijn bedrijf. De zin van de uitdrukking *p(...?) diktus* zou men bij wijze van veronderstelling kunnen weergeven met „ook nog genaamd”, „bijgenaamd” of „voorheen genaamd” of iets dergelijks. Op deze kwestie zal beneden nog worden teruggekomen.

Het meest opvallende woord in 2) is wel *Metcius*. Op het eerste gezicht maakt het de indruk een bijnaam te zijn, een cognomen of een agnomen, zoals vermoedelijk Ferenius. Daarnaast dient men echter rekening te houden met de mogelijkheid dat we hier te doen hebben met een pseudo-gentilicium, overeenkomend met *Mettius*, dat als patronymicum kan zijn afgeleid van het cognomen *Mettus*²³⁾. Indien inderdaad Metcius is geschreven in plaats van Mettius, dan is in dit geval de t voor de i „gepalataliseerd” en is het woord uitgesproken als *Metsjoes*. In het Latijn kan een dergelijk verschijnsel optreden sinds de 2de eeuw na Chr.²⁴⁾. De tegenstelling Lucius Ferenius in 1) en Lucius Metcius in 2) vraagt om een nadere verklaring. Op dit probleem zal beneden dieper worden ingegaan.

In de derde inscriptie, die de meest raadselachtige is, wordt de naam *Lucius* gevolgd door *Ferenio*, naar het schijnt de derde of zesde naamval (*dativus* of *ablativus*) van Ferenius. De oplossing van deze regel dient uit te gaan van het laatste woord: *diko*. Dit kan zijn de eerste persoon enkel-

Drie inscripties, voor het bakken aangebracht op een door Lucius vervaardigde kruik (1: op de schouder; 2 en 3: boven de voet, nadat de kruik ondersteboven was gezet).

Tekening J. K. Gielen.

voud van de tegenwoordige tijd van het werkwoord *dicere* = zeggen, maar ook van *dicare* = wijden. De laatste mogelijkheid biedt het meeste perspectief: (Ik,) Lucius, wijd Wanneer iemand iets wijdt, verwacht men ook (de naam van) een godheid. In dit geval ligt het dan voor de hand de *d* voor *b* et *p* te beschouwen als een afkorting van *deus*, dativus *deo*. *Ferenio d.b.* kan dan verklaard worden als *Ferenio deo bono* ²⁵⁾: (Ik,) Lucius, wijd (deze kruik) aan Ferenius, de goede en p(...?) god, of aan de goede en p(...?) Ferenische god.

De naam Ferenius, die verder zoals gezegd geheel onbekend is, komt dus op de Heerlense kruik tweemaal voor, als (bij)naam behorend bij Lucius en als naam of liever als bijnaam van een godheid. In verband met Ferenius kan men allereerst wijzen op een tweetal altaren van de (*Matronae*) *Fernovine(h)ae* uit Meckenheim ²⁶⁾ en Keulen ²⁷⁾, maar ook — en dit lijkt hier het belangrijkste — op de plaatsnaam *Feresne*. Deze is op de Tabula Peutingeriana ²⁸⁾ ingetekend langs de weg die ten westen van de Maas, vanuit Noviomagi-Nijmegen loopt naar Atuaca (Atuatuca Tungrorum)-Tongeren. *Feresne* lag volgens de Tabula op een afstand van 14 leugae of Gallische mijlen (à ca. 2.22 km) van Catualium (Heel ²⁹⁾ of Haelen-Melenborg ³⁰⁾) en 16 leugae van Atuaca. Waar deze nederzetting gesitueerd moet worden, is nog geenszins zeker. In het algemeen neemt men tegenwoordig aan — op grond van een hypothese van J. Vannérus ³¹⁾ — dat hiermee het huidige Dilsen te identificeren zou zijn. Volgens Vannérus is *Feresne* een verschrijving voor *Teresne* en deze naam zou zich in de loop van de tijd ontwikkeld hebben tot Dilsen ³²⁾. Volgens een andere opvatting zou *Feresne* gelegen hebben op de plaats van de tegenwoordige buurtschap Mulhem ³³⁾, in de gemeente Lanklaar.

Ferenius als bijnaam van Lucius en als (bij)naam van een godheid is zonder bezwaar af te leiden van de naam *Feresne*, waarbij het overigens de vraag is of *Feresne* de juiste schrijfwijze is van deze plaatsnaam in de nominativus. In een van *Feresne* gevormd bijvoeglijk naamwoord *Feresnivus* kan de *s* voor de *n* door assimilatie stemhebbend zijn geworden en vervolgens — eventueel met rekking van de voorafgaande *e*, als deze oorspronkelijk kort is geweest — zijn weggevallen ³⁴⁾. Een andere mogelijkheid is dat *Feresnivus* *Ferenivus* is geworden en dat Lucius ook in dit geval in plaats van een dubbele slechts een enkele medeklinker heeft geschreven ³⁵⁾.

Als men deze gedachtengang aanvaardt, kunnen de drie inscripties voor het grootste gedeelte op een bevredigende wijze verklaard worden. In 1) is Ferenius een bijnaam of agnomen, dat wijst op de herkomst van Lucius: Lucius Ferenius, van Fere(s)ne, de Fere(s)niër ³⁶⁾. In 3) kan men dan verder de *p* met grote waarschijnlijkheid aanvullen tot *patrio* (of eventueel *paterno*): *Ferenio d(eo) b(ono) et p(atr)io* ³⁷⁾. De kruik is dan een wijding aan de goede Ferenische god, de beschermgodheid van *Feresne*, de geboorteplaats van Lucius. Uit *Feresne* is Lucius naar Coriovallum getrokken, waar hij een pottenbakkersbedrijf heeft gevestigd. De uitdrukking *p(...?) diktus Metcius* is nu wellicht ook beter te begrijpen. Wanneer men uitgaat van *p(atr)io* in 3), dan ligt het voor de hand *p(...?)* in 2) tot *p(atr)ia* ³⁸⁾ (= vaderland, geboorteplaats) aan te vullen. Lucius' vader

kan Mettus hebben geheten; zijn zoon heeft dan aan dit cognomen de familienaam of het (pseudo-)gentilicium Mettius/Metcius te danken; hij heette — althans in zijn geboorteplaats — Lucius Metcius of Metcius Lucius, dus eigenlijk Mettus' zoon Lucius. Als „immigrant” in Coriovallum werd hij daar van andere Lucii onderscheiden door middel van de extra-bijnaam Ferenius, ontleend aan zijn geboorteplaats.

Een andere mogelijkheid om de *p* in 2) aan te vullen biedt wellicht het woord *p(ublice)*³⁹⁾. Metcius zou dan — in zekere zin althans — Lucius' „officiële” (familie)naam zijn. Een derde mogelijkheid is dat de *p* in 2) een afkorting is van *p(rius)* (voorheen, vroeger) of van een dergelijk woord; vgl. een passage in een in Italië te Capua gevonden inscriptie⁴⁰⁾, waarin melding wordt gemaakt van een *Delmatius signo, prisco de nomine Laetus*, dus een man, bijgenaamd Delmatius (= uit Dalmatia, een Delmata), voorheen Laetus geheten. Aan de eerste oplossing menen we de voorkeur te moeten geven, juist omdat dan de vorm en de betekenis van beide met een *p* beginnende afgekorte woorden grotendeels gelijk zijn.

Afgezien van het alfabet kan nu de vertaling van de drie inscripties in haar geheel luiden:

- 1) Lucius Ferenius (d.i. de Fere(s)niër, uit Fere(s)ne?) heeft ten behoeve van Amaka (deze kruik) gemaakt;
- 2) Lucius, in zijn geboorteplaats(?) Metcius genaamd, heeft deze kruik ten behoeve van haar (Amaka) gemaakt in zijn bedrijf;
- 3) (Ik.) Lucius, wijd (deze kruik) aan de goede god van Fere(s)ne(?), mijn geboorteplaats⁴¹⁾.

De verbinding die hier gelegd is tussen Ferenius en het van de Tabula Peutingeriana bekende Feresne, is vanzelfsprekend slechts hypothetisch. Men zou ook aan een andere, soortgelijke naam van een verder onbekende plaats of streek kunnen denken, b.v. Fere(n)num.

Opvallend is de wijze waarop Lucius in 1) en 2) zijn naam zo volledig mogelijk heeft geschreven, a.h.w. om ieder misverstand aangaande zijn persoon uit te sluiten. Ook de toevoeging van *Ferenius* na *Lucius Amaka fecit* in 1) wijst daarop; in de vertaling komt dit overigens niet tot uitdrukking.

Ten slotte moeten we nog terugkomen op het alfabet waarmee de eerste inscriptie begint. Men zou kunnen vermoeden dat dit het resultaat is van een soort schrijfoefening, maar op grond van de rest van de opschriften is een dergelijke verklaring niet aannemelijk. Met dit alfabet staat de Heerlense kruik bepaald niet alleen. Wat Nederlandse vondsten aangaat dient in de eerste plaats gewezen te worden op de hypocausttegel die in 1841 ontdekt is op het landgoed De Holdeurn in Berg en Dal, gem. Groesbeek, op het terrein van de bekende militaire pannen- en pottenbakkerij uit de Romeinse tijd⁴²⁾. Daarop is voor het bakken een volledig alfabet (van A tot en met X) en een gedeelte van een alfabet (van A tot en met N) aangebracht. Verder is in de winter van 1970/1971 op de plaats van het castellum te Alphen-Zwammerdam een terra sigillata-scherf gevonden van een bord Drag. 31 waarop na het bakken de letters ABCD--- zijn ingekrast⁴³⁾.

De tegel uit De Holdeurn is te vergelijken met andere dergelijke stukken (eveneens hypocausttegels!) uit Roemenië, Hongarije, Oostenrijk, Zwitserland en Zuid-Duitsland ⁴⁴). Uit de drie Gallische provincies en beide Germaniae kennen we verder nog verscheidene vondsten van aardewerk waarop (o.a.) een alfabet (of een gedeelte daarvan) voorkomt ⁴⁵). De Latijnse inscripties met een alfabet (op aardewerk, muren, monumenten van natuursteen enz.) zijn door Aem. Hübner bijeen gebracht ⁴⁶).

In 1901 heeft A. Dieterich een belangrijke studie ⁴⁷) gewijd aan deze merkwaardige opschriften en aan soortgelijke in het Grieks, Etruscisch en Oscisch. Ze zijn niet alleen bekend uit de „heidense” oudheid, maar ook uit de vroegchristelijke wereld. Dieterich heeft wel aangetoond dat het hier niet gaat om prestaties van steenhouwers, die deze lettertekens „zur Uebung, zum Zeitvertreib oder auch als Meisterstück” zouden hebben gemaakt, of om schrijfoefeningen (uit de hypocausttegel van De Holdeurn heeft iemand zelfs geconcludeerd „auf den Bestand einer Elementarschule in dieser Gegend”), maar om mystieke tekens, waaraan toverkracht werd toegeschreven en die als een soort magische spreuken werden gebruikt, o.a. ter afwering van onheil en demonen.

Een dergelijke verklaring kan ook van toepassing zijn op de hypocausttegels ⁴⁸). Men kan zich voorstellen dat tegels met een alfabet als een apotropaeisch middel zijn gebruikt, ter afwering van demonen, die o.a. het bakproces zouden kunnen doen mislukken.

De verklaring van het alfabet uit Heerlen lijkt wel in een andere richting te moeten worden gezocht. Een fraaie pendant van het Heerlense stuk is een kruik die gevonden is in een Romeins grafveld te Maar bij Trier ⁴⁹), waarop voor het bakken niet alleen een alfabet (van A tot en met Z) is aangebracht, maar ook een tweetal mededelingen met een min of meer obscene inhoud, waarvan het — hoewel er verschillende verklaringen van zijn gegeven — wel duidelijk is dat ze op toverij wijzen en die zeer waarschijnlijk bedoeld zijn ter vervloeking van een bepaalde persoon.

De kruik uit Coriovallum daarentegen heeft betrekking op de relatie tussen de pottenbakker Lucius en Amaka, zijn geliefde of zijn echtgenote. In ongunstige — of gunstige! — omstandigheden heeft Lucius gegrepen naar magische en cultische middelen. Hij heeft in zijn bedrijf ten behoeve van Amaka (en van zichzelf) een kruik gemaakt waarop hij een onheil afwerende toverformule heeft geschreven. Vervolgens heeft hij daarop met grote zorgvuldigheid ook het een en ander over zichzelf en Amaka vastgelegd, in het bijzonder dat hij de kruik wilde wijden aan zijn machtige beschermer, de goede god van zijn geboorteplaats.

De oven waarin deze gave voor de Ferenische godheid voltooid moest worden, is echter ontploft en ingestort; de kruik is met vele andere aan stukken gebarsten. „The rest” van het verhaal van Lucius en Amaka dat de bewaard gebleven scherven ons hebben overgeleverd, „is silence”. . . . Dank zij de opgraving van de overblijfselen van Lucius' pottenbakkersoven heeft het Gemeentelijk Oudheidkundig Museum in Heerlen een bijzonder boeiende aanwinst verworven ⁵⁰).

Nijmegen.

J. E. BOGAERS.

Noten:

- 1) Vgl. E. M. Thompson, *An Introduction to Greek and Latin Palaeography*, Oxford 1912, 312 en 335; R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, 4de dr., Paris 1914, 7 v.
- 2) F. Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, 2de-3de dr., Heidelberg 1914, 23; H. H. Janssen, *Historische grammatica van het Latijn*, Den Haag 1952, 15.
- 3) Sommer, a.w. 25 v.; Janssen, a.w. 16.
- 4) Zie in verband hiermee beneden in n. 32 M. Gyselings mening over de plaatsnaam Feresne.
- 5) Sommer, a.w. 26-29; Janssen, a.w. 16. — In het *Corpus inscriptionum Latinarum* [CIL] XIII/5 (indices), p. 174 treft men een overzicht aan van inscripties uit de drie Gallische en de twee Germaanse provincies waarin een *k* voorkomt. In verreweg de meeste gevallen betreft het een *k* voor een *a*; daarnaast bevindt deze letter zich enkele malen voor een medeklinker, en één keer eindigt een woord op een *k*. Uit CIL XIII is dus geen voorbeeld bekend van een *k* voor een *o*, zoals in *diko* (3). Zie voor een *k* voor een *u* (ku[ravit]) : H. Nesselhauf, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 40, 1960, 166, nr. 117 (op een grafsteen uit Worms).
- 6) Zie met de betrekking tot Metcius verder beneden.
- 7) Overeenkomstige voorbeelden van „consonantes simplices pro geminis”: CIL XIII/5, p. 176 (o.a. vormen van *ille* en *officina*); zie ook beneden de bespreking van Amaka (= hoogst waarschijnlijk Ammaca).
- 8) J. Gielen, *Het land van Herle* 18, 1968, 112; *Gem. Oudh. Mus. Heerlen*, inv.nr. 7159. Een daarop gelijkend, maar niet identiek stempel op de rand van een wrijfschaal is in 1964 gevonden te Venlo en bevindt zich thans in het Goltzius-museum aldaar (J. E. Bogaers, *Nieuwsbull. Kon. Ned. Oudh. Bond*, ser. 6, 17, 1964, *334: LVCIVSF. In maart 1966 is te St.-Michielsgestel-Halder een randfragment ontdekt van een wrijfschaal waarop (wellicht) het stempel CLVCIVSF te lezen is (in *Oudheidk. Museum, Instituut voor Doven, St.-Michielsgestel*). Zie ook CIL XIII 10006, 45: stempels van een pottenbakker Lucius (?) op randen van wrijfschalen, in België gevonden te Anthée en Braives. — Lucius is verder de naam van verschillende terra sigillata-fabrikanten uit Zuid- en Midden-Gallia en uit Oost-Gallia/Germania Superior: F. Oswald, *Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata „Samian Ware”*, *Margidunum* 1931, 170 en 398. — Zie voor Lucius als fabrikant van aardn lampen: CIL XIII 10001, 188 (en 184?); S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919, 71 (n. 168), 108 en 113; H. Menzel, *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, 2de dr., Mainz 1969, 67, nr. 393.
- 9) W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, 56-58; J. L. Weisgerber, *Die Namen der Ubier*, Köln — Opladen 1968, 135-138 en 386-392.
- 10) Zie o.a. A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz* [I-III, Leipzig 1896—1907] I, 300 v.; CIL XIII/5, p. 38; L. Weisgerber, *Rhenania Germano-Celtica*, Bonn 1969, 117 en 224; id. *Ubier* 131 v. en 181; D. E. Evans, *Gaulish Personal Names*, Oxford 1967, 362 v., s.v. Luceo. — Over Lucius als Romeins cognomen: I. Kajanto, *The Latin Cognomina* (*Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum*. XXXVI. 2, Helsinki 1965), 40 en 172.
- 11) CIL XIII 7929; H. Lehner, *Die antiken Steindenkmäler des Provinzial-museums in Bonn*, Bonn 1918, 312, nr. 780.
- 12) J. P. Waltzing, *Le Musée Belge* 6, 1902, 447-451 (met foto op p. 450); CIL XIII 3615 (in het Bonnefantentmuseum, Maastricht).
- 13) I. Kajanto, *Supernomina — A Study in Latin Epigraphy*, Helsinki 1966, 26 v.
- 14) A. Riese, *Das rheinische Germanien in den antiken Inschriften*, Leipzig - Berlin 1914, nr. 2626: „Ammacae sive Gamaledae pro *ul*(ute) *Secundi*”. Voor *Iundi* zijn in de vierde regel (ca.) vijf letters te lezen geweest. Onjuist is daarom ook Weisgerber, *Rhenania* 279: „Ammacae sive Gamaledae [*Sec*]undi”. — De (rechthoekige) grafsteen is 58 cm breed en 13.5—15 cm dik geweest; de grootste hoogte van het bewaard gebleven gedeelte — dat bestaat uit drie aan elkaar passende stukken — bedraagt 40 cm. De steen vertoont aan geen enkele vlakke kant enig spoor van versiering; niets wijst er op dat het een altaar is geweest.
- 15) A. W. Byvanck, *Excerpta Romana* [I-III, 's-Gravenhage 1931—1947; afk.: ER]

- II, nr. 5: regel 4: „[pro sal(ute?) Sec]undi”. De namen Ammaca en Gamaleda zijn overigens niet opgenomen in de indices van ER II en III onder goden of godsdienst; ze komen enkel voor in het algemeen register op de namen van personen (ER III 332 en 338).
- 16) S. Gutenbrunner, Die germanischen Götternamen der antiken Inschriften, Halle (Saale) 1936, 109 v. en 214, nr. 53.
 - 17) Deze zou Keltisch zijn in tegenstelling tot de Germaanse (?) naam Gamaleda: Holder, a.w. I, 129 en III, 595 (Ammaca); M. Schönfeld, Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen, Heidelberg 1911, 17 (Ammaca, Ammacius) en 282 (Gamaleda); Gutenbrunner, a.w. 78 (Ammacius), 109 v. (Ammaca en Gamaleda) en 214, nr. 53 (Gamaleda); Kajanto, Supernomina 26 v. Zie echter ook Weisgerber, Rhenania 283, en id., Ubier 174, 184, 195 en 248.
 - 18) CIL XIII 8779; ER II, nr. 259; Ada Hondius-Crone, The Temple of Nehalennia at Domburg, Amsterdam 1955, nr. 7 (in het Rijksmuseum van Oudheden, Leiden).
 - 19) CIL XIII/5: „dat. sing. in -a”; Weisgerber, Rhenania 87 en 95-101.
 - 20) Vgl. CIL XIII/5, p. 13.
 - 21) W. Hilgers, Lateinische Gefässnamen — Bezeichnungen, Funktion und Form römischer Gefässe nach den antiken Schriftquellen (Bonner Jahrb., Beiheft 31), Düsseldorf 1969, 61-65 en 203-205, nr. 205 v.
 - 22) Hilgers, a.w. 61. Zie ook Saalburg-Jahrbuch 2, 1911, 20 (met Taf. III, 22): „I(a)go(nam)” op een kruik met twee oren uit het castellum van de Saalburg.
 - 23) Holder, a.w. II, 579 v.; CIL XIII/5, p. 14; Oswald, Stamps 204.
 - 24) Sommer, a.w. 218 v.; Janssen, a.w. 47 v. — Ten aanzien van Metcius zou men ook nog kunnen denken aan het uit Trier bekende gentilicium *Meccius* (CIL XIII 3707: C. Meccius Nommus; vgl. Weisgerber, Rhenania 130 v., 135, 141 en 146); dit kan gevormd zijn van een cognomen als *Mecco*, de naam van een Oostgallische terra sigillata-fabrikant (Oswald, Stamps 198 en 404; Holder, a.w. II, 490). Een ontwikkeling van Meccius tot Mercius is echter niet vanuit het Latijn te verklaren: de eerste sporen van palatalisering van de c(k) in die taal zijn pas bekend uit de 5de eeuw na Chr.; vgl. Sommer, a.w. 180, en Janssen, a.w. 48.
 - 25) Vgl. Cagnat, a.w. 421: D.B.B.M = deo bono bene merenti; D.B.S = diis(?) b(onis) s(acrum).
 - 26) Kreis Rheinbach, ten z.w. van Bonn; CIL XIII 7980: „Matronis Fernovineis”. Vgl. Schönfeld, a.w. 87; Gutenbrunner, a.w. 183 v. en 213; nr. 48; Weisgerber, Rhenania 349.
 - 27) H. Nesselhauf, Bericht Rom.-Germ. Komm. 40, 1960, 200, nr. 214: „Fern[ovi]/neh[is]”.
 - 28) K. Miller, Die Peutingersche Tafel, Stuttgart 1962, segment II, 5; ER I, kaart tegenover p. 590.
 - 29) J. Vannérus, Deux stations de la route romaine de Nimègue à Tongres: Catualium et Feresne, in: Académie Royale de Belgique, Bulletin de la Classe des Lettres etc., ser. 5, 25, 1939, 141-169, speciaal 147-156; A. W. Byvanck, Nederland in den Romeinschen tijd [I-II, Leiden 1943] II 327 en 348 v.; id. Oudheidk. Jaarb., Bull. Ned. Oudh. Bond, ser. 4, 12, 1943, 77; H. Van de Weerd, Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden, Antwerpen 1944, 43; H. Hardenberg, De Maasgouw 64, 1944—1945, 44-46 en 48; id. in: Limburg's verleden I, Maastricht 1960, 125 en 129; M. J. Vermaseren in: Historische opstellen over Roermond en omgeving, Roermond 1951, 48 en 52 v.; B. H. Stolte, De Maasgouw 76, 1957, 70, n. 10; P. L. M. Tummers, Romaans in Limburgse aardrijkskundige namen, Assen 1962, 13, 18 v., 61, 83, 85 en 93. — Zie over Romeinse vondsten uit Heel ook: ER III 60; J. E. Bogaers, Nieuwsbull. Kon. Ned. Oudh. Bond 1964, *136 v., *155 en *224; 1966, *95; J. H. F. Bloemers, ibid. 1968, *118 v.
 - 30) A. W. Byvanck in: P. J. Blok — A. W. Byvanck, Geschiedkundige atlas van Nederland — De Romeinse tijd en de Frankische tijd, 's-Gravenhage 1929, 30 („vermoedelijk Melenborg, maar men kan ook denken aan de buurt van Heel”); ER I 546. — Zie over Romeinse vondsten uit Haelen-Melenborg: ER II, nr. 57-79; ER III 62; Vermaseren, a.w. 54-56; J. E. Bogaers, Berichten R.O.B. 12-13, 1962—1963, 72-75, 78 en 84 v.; id., Nieuwsbull. Kon. Ned. Oudh. Bond 1965, *56 en *74-76.

- 31) A.w. (n. 29), 156-169.
- 32) Zie ook A. W. Byvanck, Oudh. Jaarb., Bull. Ned. Oudh. Bond, ser. 4, 12, 1943, 77 v.; Tummers, a.w. 17 en 83. Vgl. M. Gysseling, Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226) [I-II, 1960] I, 272, s.v. Dilsen < Feresne, „te reconstrueren germ. thesesne (aldus?); in deze naam werd germ. th in niet-germ. mond vervangen door f (cf. bv. Slavisch *Fedor* uit Grieks *Theodor*)”. Zie over de naam Feresne ook Weisgerber, Rhenania 353-355. — Over Romeinse vondsten uit Dilsen: Monique Bauwens-Lesenne, Bibliografisch repertorium van de oudheidkundige vondsten in Limburg, behoudens Tongeren-Koninksem (vanaf de vroegste tijden tot de Noormannen), Brussel 1968, 43.
- 33) Byvanck in: Blok-Byvanck, a.w. (n. 30), 30 (naar J. Habets); Van de Weerd, a.w. 15 (Dilsen, naar J. Vannérus) en 44 v. (Mulheim; de naam van de Romeinse statio Feresne/Teresne zou zijn overgegaan op Dilsen, de oudste parochie waartoe Mulhe(i)m behoord heeft); Hardenberg, De Maasgouw 64, 1944—1945, 46-48; id. in: Limburg's verleden I, 125, 129 en 160, n. 10 (litteratuur). Over Romeinse vondsten uit Mulhem: Bauwens-Lesenne, a.w. 179. — Zie voor andere opvattingen aangaande de ligging van Feresne o.a.: Holder, a.w. I, 1494 en M. Ihm in: Pauly-Wissowa, Realencyclopädie VI (1909), 2209: Vucht in de Belgische provincie Limburg (vgl. Bauwens-Lesenne, a.w. 376); ER I 547: „ongeveer bij Leut, Stockem of Mulhem”.
- 34) Vgl. Sommer, a.w. 236; Janssen, a.w. 93.
- 35) Een ontwikkeling van Ferenius tot Ferennius is echter niet vanuit het Latijn te verklaren (zie n. 34). — De naam Feresne zou men kunnen vergelijken met de Germaanse persoonsnaam *Leubasus* en daaraan verwante namen ([o.a. de dativus *Lubaini*: CIL XIII 3622, uit Namen] zie Schönfeld, a.w. 153; Weisgerber, Rhenania 283 v., 357, 382, 410 en 435-437; id., Ubier, vooral 150 v., 374 v., 385 en 390) en met een Germaanse naam als *Friannius* (CIL XIII 8536, uit Mönchengladbach), die volgens Weisgerber, Rhenania 294, n. 37, mogelijk ontstaan is door assimilatie van -sn- tot -nn-: < *Friasn(i)us*; vgl. *Leubasus* (zie echter ook Weisgerber, Ubier 150 v., 167, 426 en 435).
- 36) Kajanto, Cognomina 115-118, heeft er op gewezen dat (bij)namen op -ius zeer dikwijls gebruikt zijn als extra-bijnamen („supernomina”, d.i. signa en agnomina), veel vaker dan andere typen van namen. Zie hierover vooral Kajanto, Supernomina 55-57: dergelijke namen zijn vaak afgeleid van namen van volkeren, landstrekken en plaatsen ter aanduiding van de herkomst van personen.
- 37) Cagnat, a.w. 424: D.P = deus patrius.
- 38) Vgl. Cagnat, a.w. 449.
- 39) Vgl. Cagnat, a.w. 450; CIL XIII/5, p. 168.
- 40) CIL X 3796; vgl. Kajanto, Supernomina 56.
- 41) Met de inscripties op de Heerlense kruik als wijgeschenk voor een godheid is wellicht te vergelijken een graffito op een stuk van een Romeinse kruik, dat in 1966 is gevonden te Heteren-Driel (thans in het Rijksmuseum G. M. Kam, Nijmegen). Wanneer deze graffito juist geïnterpreteerd is (J. E. Bogaers, Nieuwsbull. Kon. Ned. Oudh. Bond 1966, *100), zou deze betrekking hebben op het inlossen van een gelofte. — Zie ook Cagnat, a.w. 252, over de verschillende soorten van wijdingen aan godheden.
- 42) L. J. F. Janssen, Beschreibung eines römischen Ziegels mit zwiefachem lateinischen Alphabet, ausgegraben in der Nähe von Nijmegen, Leyden 1841; ER II, nr. 99 (thans in het Rijksmuseum G. M. Kam, Nijmegen).
- 43) Opgraving Instituut voor Prae- en Protohistorie, Amsterdam; vondstnr. Zw. 895 aj.
- 44) A. Dieterich, Rheinisches Museum für Philologie, N.F. 56, 1901, 83; E. Fabricius, Das Kastell Weissenburg, Der Obergermanisch-Raetische Limes des Römerreiches (Lieferung XXVI), VII B, Nr. 72, Heidelberg 1906, 55 en Taf. V, 13.
- 45) CIL XIII 10008, 7 (uit Maar bij Trier); 10016, 2 (Martres-de-Veyre); 10016, 12 (museum Mainz); 10017, 67 (Plaisance bij Moulins); 10017, 69 (Saalburg). Zie ook CIL XIII 10035, 19 (in Rheinisches Landesmuseum, Trier): een marmeren speelsteentje met een gedeeltelijk alfabet.
- 46) Aem. Hübner, Exempla scripturae epigraphicae Latinae etc., Berolini 1885, LXXIX („ab otiosis nullaque de causa, ut videntur, inscribi solebant”!).

- 47) A. Dieterich, ABC-Denkmäler, Rheinisches Museum für Philologie, N.F. 56, 1901, 77-105; zie ook A. Klotz, *ibid.*, 639 v.
- 48) E. Fabricius (a.w. 55) lijkt dit „zweifelhaft“.
- 49) H. Lehner, Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst 12, 1893, Korrespondenzblatt, 201-206; CIL XIII 10008, 7; Dieterich, a.w. 81 en 97 (in Rheinisches Landesmuseum, Trier).
- 50) Gaarne wil de schrijver hier dank betuigen aan drs. L. E. M. A. van Hommerich en J. K. Gielen, Heerlen, voor de mogelijkheid die zij hem gegeven hebben om de kruik te publiceren, en tevens voor alle hulp die zij daarbij hebben geboden. Voor waardevolle inlichtingen die in dit artikel verwerkt zijn, dankt hij verder drs. J. K. Haalebos en T. Panhuysen, hist. art. cand., Nijmegen.

Een geschiedkundige bijdrage

over de pharmaceutisch-medische verzorging in het land van Herle

(Vervolg)

Met de eeuwenlange periode der middeleeuwen en latere tijden zitten we in Heerlen moeilijk. Van belang is het hierbij aan te tekenen, dat onze huidige moderne stad toen niet uitgroeide tot een stedelijke agglomeratie, zodat het gemis van één of meerdere kloosters toen gelijk stond aan het gemis van een naar die tijden goed geoutilleerde kruidenwinkel. Een van de meest recente kennisbronnen, die ons hierover inlichten, is ongetwijfeld de studie van formaat (met een uitgave van formaat!) uit 1965 van Rainer Schnabel: „Pharmazie in Wissenschaft und Praxis, dargestellt an der Geschichte der Klosterapotheken Altbayerns vom Jahre 800 bis 1800”.

Ongeveer alle grote kloosterorden passeren de revue, te beginnen met de Benedictijnen. Aan de wieg van de vroegere middeleeuwse gezondheidszorg staat niemand minder dan *Karel de Grote*, die in zijn systeem van klasse-indeling naar Frankische opvatting de verzorging der zieke horigen van zijn domeingoeders gelastte, waarmee de toepassing van geneesmiddelen gegeven werd van overheidswege. Een frappant bewijs, en dus een bevestiging van de doorwerking van deze overheidsverordening, treffen we aan in een op perkament gesteld handschrift uit de 13e eeuw, bevattende een aantal oude recepten of geneesmiddelen ten bate van de laten of horigen van de Alden Biesen bij Bilzen, met *vermelding van de namen* van de horigen uit de jaren 1280—1285. Dit kostbaar document berust in het Rijksarchief in Limburg en werd gepubliceerd door G. D. Franquinet in De Maasgouw van 1 juli 1880.

Uit de gedegen en fraai geïllustreerde studie van Schnabel blijkt, dat de kennis van de pharmacie al die eeuwen door niet veel verder vorderde dan de kennis en ontwikkeling van de geneeskracht uit de kruiden, zodat vele „kruiden-boeken” naderhand in druk verschenen. Een bescheiden hoofdstuk behandelt de „Arbeitsgeräte”, de „Apothekenmasse und Gewichte” en de „Arbeitsmethoden zur Bereitung der zusammengesetzten Arzneimittel”.

Dat er een rijke vakliteratuur over de kruidenkennis in de loop der eeuwen in druk is verschenen, illustreert de tentoonstelling in de Raadszaal en waarbij de catalogus een passende handleiding en „pro memorie” is.

Het platteland zal in meerdere of mindere mate geprofiteerd hebben van deze kennis, zij het dan, dat de Heerlenaren — om bij huis te blijven —

in ernstige gevallen hun geneesmiddelen ongetwijfeld in het nabije Aken gingen halen.

Egon Schmitz-Cliever publiceerde uitvoerig over „Die Heilkunde in Aachen, von römischer Zeit bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts”, in het „Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins” 1962—63. Ook deze auteur houdt het voor de middeleeuwen bij de z.g. „Kleromedizin”. Zelfs de stichting van universiteiten in onze streken kon niet verhinderen, dat de geneeskunde in de ruimste zin van het woord in handen bleef van de clerici.

De opkomst der steden heeft hieraan wel niet een einde gemaakt, maar betekende toch het begin van een eigen stedelijke gezondheidszorg. En zo treft men in de stadsrekeningen van Aken als eerste stadsarts aan een zekere magister Nicolaus medicus, anno 1346. Hij en zijn opvolgers waren in het bijzonder belast met de verzorging van de zieke *armen* onder de bevolking. Hier ontmoeten we weer eenzelfde combinatie: armenzorg-ziekverpleging. Deze waren in de z.g. hospitalen ondergebracht.

Hoe meer stedelijke agglomeraties tot ontwikkeling kwamen in de Nederlanden, hoe scherper zich het apothekersvak via het overheidsingrijpen een eigen maatschappelijke positie wist te verwerven.

Van apothekersleerling tot geëxamineerd kruidenkenner volgens de bepalingen, vervat in de stadskeuren, was het begin van de lange weg naar de academische opleiding. Over al deze zaken geeft apotheker Dr. Wittop Koning in het u bekende boekje „De oude apotheek” zeer goed gedocumenteerde inlichtingen (Bussum 1966). Hieruit wil ik u niet onthouden de definitie, die Jean de Renou, anno 1608, van een apotheker gaf: „Qu'est-ce qu'un apothicaire? Il doit avant tout croire en Dieu et pratiquer la culte, se défendre de toute haine et jalousie, être sain d'esprit, connaître la grammaire, n'être ni besoigneux ni trop riche et laboris diurni nocturnique patientissimus” (p. 45).

Om nu naar oud-Heerlen terug te keren, geven twee lokale gegevens duidelijke aanwijzingen, dat ter plaatse geneesmiddelen-verzorging van openbaar karakter is bedreven. Vooreerst is er het feit, dat in Heerlen gedurende de middeleeuwen en latere tijden een *gasthuis* heeft bestaan. Het woord spreekt voor zichzelf: het diende *niet* voor de Heerlenaren, maar voor vreemdelingen, reizigers, arme pelgrims en kloosterlingen-oproute. Vaak ontstonden ze langs of nabij de grote wegen en dan liefst *buiten* de stadspoorten. Na sluitingstijd van de poorten kon men n.l. nog onderdak krijgen in het gasthuis.

Het Heerlens gebouw lag langs de handelsroute richting Keulen, in het dal van de Caumerbeek. Blijkens een onderzoek in de archieven werd het beheerd door het kerkbestuur van de St. Pancratius. Als zodanig komt het voor in de jaren 1400, 1485, 1558: „Hospitale apud Herle”. Uit de door de bisschoppen van Luik alhier gehouden kerkvisitaties, waarvan de teksten uit de 15e eeuw zijn gepubliceerd, blijkt, dat ook steeds het gasthuis vermeld wordt. Van de financiële stukken is slechts één register tot ons gekomen n.l. een z.g. „Manuaal der Gasthuisrenten”, beginnende met het jaar 1738. Het berust in het stadsarchief.

Het rijksarchief in Maastricht beschikt over een „Register van den chijnsen, renten enz.” van het jaar 1551, waarin bezittingen van het Heerlens gasthuis worden vermeld o.a. „aent Gasthuys (fol. 125 v°), op den Gasthuysberch, boven dat Gasthuys”. In de Rollen van het archief van het voormalig adellijk huis de Doom te Welten, anno 1596, lezen we herhaaldelijk het woord „Gasthuyslandt”. Voorts komt uit de Leggerboeken uit de jaren 1779 de naam voor „Gasthuisstraat” (fol. 57 v° en 66 v°). Op een kaart van Heerlen, gemaakt naar de gegevens uit het jaar 1820 en bijgewerkt door de landmeters J. G. van Oppen en H. O. Neven worden de terreinen, waar nu het z.g. Sanatorium staat, de Gasthuisweien genoemd, terwijl het woord het „Keulartsputje” de drinkwaterput bedoelt aan te geven, gelegen vlak bij het Gasthuisgebouw.

Helaas kan ik u geen nadere historische gegevens aan de hand doen bij gemis aan de vereiste beheersarchieven. De aangrenzende gemeente Brunsum is hierover beter geïnformeerd. Mutatis mutandis kunnen we zodoende voor het Heerlens Gasthuis stellen, dat het beheerd en bewoond werd door een *gasthuismeeester*. Hij moest zorg besteden aan de reizende lieden, vooral aan arme mensen: ze 's avonds vuur en licht verschaffen, een bed met dekking en als avondmaal „pottagie” naar de tijd van het jaar. Op hem rustte de plicht de huisinventaris in stand te houden, de bezittingen te beheren en eventuele vee-stapel met landerijen na te gaan. Behalve de „camer” voor de gastmeester was er een kleine medicien- of verbandkamer of apotheke, waarin ook het eerste verband werd aangelegd en de gebruikelijke aderlatingen plaats hadden. Uiteraard behoorden er een keuken met kelders bij, een wasgelegenheid en een bakkerij. Uit vergelijkende gegevens van andere plaatsen kunnen we afleiden, dat de dorpschirurgijn, die Heerlen stellig gehad heeft, belast was met het toezicht op de kwaliteit der „drogerijen, cruiden ende zalven”. Meestal was bij een gasthuisgebouw ook een kleinere of grotere kruidentuin aanwezig.

Tot de categorie van „reizenden” behoorden ook geneeskundigen en verkopers van geneesmiddelen. Verkopers van driakel of theriak, een antidotum, dat als geneesmiddel in de middeleeuwen zeer gezocht was, stonden in geen al te beste reuk. Méér uit op winstbejag dan op het heil der patiënten, waren zij niet zeer zorgvuldig in het bereiden van hun geneesmiddelen, zodat de naam „triacleur” gelijkwaardig werd aan „charlatan”. Het moet een winstgevend bedrijf geweest zijn. Het is wel zeker, dat onze intergewestelijke handelsweg met zijn Gasthuizen o.a. ook te Valkenburg door verkopers van geneesmiddelen werd bereisd. In de nederlandse letterkunde is dit type in rijm gekarakteriseerd geworden, waarover prof. dr. Enklaar ons in zijn „Varende luijden” (Assen 1956) uitvoerig inlicht. Zo b.v. over het veel beproefde middel van de steen te snijden:

„Seght, dat ghy oock kunt snijden den steen
Ende daer toe heelen arm en been,
Ende hoe de zieckten ghelegen zijn,
Dat kunt ghy al helpen seer wel en fijn” (p. 19).

Met de middelen tegen de kwalen behoeft hij het zo nauw niet te nemen, de kunst is, de patiënten ze met een mooi praatje te laten slikken:

„Hebben zy dan pijn oft hoofd-zweer,
Rommelingh in den buyck oft ander seer,
van sulcke zieckten sult ghyse remedieeren
Ende sult dan eenighe medecijnen vercierren” (p. 19).

In „De Limburger Koerier” van 1926 is een historisch volksverhaal uit de latere middeleeuwen gepubliceerd over een Heerlense figuur n.l. *Dorus van Caumer*, de z.g. stamvader van het adellijk geslacht van Caldenborn. Voor onze tekst is het merkwaardig hieruit te vermelden, dat Dorus van Caumer op de jaarmarkt te Sittard met succes zijn geneeskrachtige kruiden verkocht. Schrijver Hoens zegt er dit van: „Voor vele kwalen heeft de goede God ons geneesmiddelen gegeven in de nietige kruiden, die groeien langs weg en steg, in bosch en hei. De dwaze vertrappt ze, omdat hij ze niet kent. De wijze zoekt ze op als een schat en weet er heil en genezing mee te brengen. Wie van u lijdt aan een slechte maag? Komt hier, ik geef u heilend kruid: om de maag te zuiveren, is avronne kostbaar”; het heet ook wel citroenkruid. „En gij, die aan het hart lijdt”, zegt Dorus van Caumer: „*Enula campana reddit praecordia sana*, zeggen de wijzen van Salerno”. Salerno bezat een hogeschool, waar ten tijde van de Kruistochten de geneeskunde met succes beoefend werd. Met „*Enula campana*” wordt inula Helium of alant bedoeld; ’t is een composiet.

Hoe men in Heerlen *de gewonden* t.g.v. krijgsverrichtingen heeft verzorgd, is niet duidelijk. Voor de lokaal-historische kleur moet n.l. gesteld worden, dat de oudste woonkern binnen verdedigbare wallen lag. *Dit fort* heeft in de loop van de 13e—17e eeuw meerdere belegeringen moeten doorstaan. Men zou kunnen aannemen, dat de legerleiding over een eigen geneesmiddelen-afdeling beschikte. In de archieven, die ons soms uitvoerig inlichten over de gedane uitgaven voor de instandhouding der defensieve apparatuur en gebouwen, treft men hierover helaas geen enkel gegeven aan.

Over de 17e eeuw is onze lokale en regionale bronnenkennis wat beter voorzien. Uit een register der resolutien van de H.M. Staten Generaal der Verenigde Nederlanden van 8 maart 1666 blijkt, dat op de jaarlijkse uitgavenposten van het land van Valkenburg, waartoe het land van Heerlen was gaan behoren, genoteerd staat: „’s Lands Doctor ad vitam: f. 125.—.” De regio stelde m.a.w. een volledig bevoegd geneesheer ter beschikking, die nauw zal hebben samengewerkt met de Heerlense schepenbankschirurgijn *Henri Joseph Robroek*, waarvoor het salaris in de plaatselijke overheidsrekeningen werd uitgetrokken. Robroek werkte weer samen met *A. Schulze*, onze eerste met name bekende Heerlense apotheker. Schulze werd 29 april 1782 te Düsseldorf ingeschreven in het register van de geëxamineerde apothekers en derhalve als zodanig bevoegd zijn vak uit te oefenen. (Over de chirurgijnsfamilie Robroek, zie: „Het Land van Herle” 1954). Het historische apothekershuis van Heerlen is gelegen aan

het Wilhelminaplein 24 en droeg oorspronkelijk de naam van „De Luijff” vanwege zijn vooruitspringende dakluifel. Albert Schulze, ☆ 17 oktober 1755 te Meurs, † 6 februari 1828 te Heerlen, had dit pand gekocht van de chirurgijnsfamilie Robroek. Van 1818—1820 was Schulze bovendien burgemeester van Heerlen. (W. Lindelauf: Het oude huis aan de Vee-markt: „Het Land van Herle” 1952, 37; 1952, 111; 1954, 75).

Vóórdat een apotheker in de 18e eeuw zijn beroep begon uit te oefenen moest hij een z.g. ambtseed afleggen. Hierover is onder de titel „De apothekers in de vorige eeuwen inzonderheid in Limburg” in 1906 in het tijdschrift „Limburg” gepubliceerd. De tekst van de eed luidde als volgt: „Ick beloove ende sweere, dat ick die Apothecarischap wel, getrouwelick ende vroomelick sal bedienen en exerceeren, goede, oprechte, vrome ende geine verleegene alde noch ondeugende materialia, drognen ende dergelycke andere species den luyden vercoopen, of in recepten en medicamenten gebruycken, die selve, wie oock alle pillulen componeren, als die bij de doctoren ende medecins sullen geordonneert werden, oock inder selve vercoopinge, leveringinge ende mijne belooninge mij redelyck ende billigh vinden laeten, ende niemandt overschatten bij daeghe ende nacht, der armen soowel als den rycken voor gebuerlycke belooningh te dienst wesen, ende mij bereydwillich vinden laeten, oock niemanden vergiftige wahren dan met kennisse van persoonen vercoopen, oock mij der catholischer roomscher religion gemeens halden soo helpt mij Godt ende alle syne lieve heijligen, amen”. (zie: K. Romen: De apothekers in de vorige eeuwen inzonderheid in Limburg, in: „Limburg” provinciaal genootschap voor geschiedkundige wetenschappen, taal en kunst; XII, 4e afl. Sittard 1906, 189).

Met de vestiging van het franse revolutionaire gezag in 1794, de inlijving van onze streek bij Frankrijk in 1795 en de bestuurlijke indeling in het departement van de Nedermaas kwam tevens een geheel nieuwe en meer uniforme regeling van het openbare gezondheidswezen tot stand. Het stedelijk gebonden keuren-systeem werd doorbroken, zoals eeuwen tevoren de stadsmagistraten het clero-medicinale exclusivisme op een zijspoor hadden gezet. Er werden regelingen getroffen voor stad én land in de vorm van wetgeving en departementale arrêté's. Wij zijn door de studie van P. A. Th. M. Jaspers over: „De ontwikkeling van de Pharmacie in Limburg gedurende de franse tijd (1794—1814)” bijzonder goed hierover geïnformeerd. Richtsnoer van algemeen beleid was de wet: „relative à l'exercice de la médecine” van 19 ventôse an XI — 19 maart 1803; voorts de wet: „contenant l'organisation des écoles de Pharmacie” van 21 germinal an XI — 11 april 1803. Het bevatte maar liefst 38 artikelen. Ingevolge artikel 16 moet de kandidaat tenminste 25 jaar oud zijn en $\frac{2}{3}$ van de stemmen van de examinatoren verwerven. Zijn diploma moet hij bij de prefect van zijn departement indienen en ten overstaan van hem de eed afleggen. Het examen voor en de toelating tot apotheker kan geschieden door de scholen voor pharmacie of door de in ieder departement aangestelde „Jurys” voor het examen van „officier de santé”, volgens

art. XVI van de wet van 19 ventôse an XI. De examencommissie zal bestaan uit twee doktoren en 4 door de prefect aan te wijzen apothekers. Er zullen twee theorie- en een praktijkexamen worden gehouden; dit laatste zal vier dagen duren en bestaan uit tenminste 9 chemische en pharmaceutische bewerkingen. De kandidaat moet „deze bewerkingen zelf uitvoeren, hij zal de grondstoffen moeten beschrijven, de werkzaamheden en de resultaten”.

Over de provinciale school voor apothekers te Maastricht, in het bijzonder tijdens de franse tijd, heeft de heer *J. Cornips* in 1953 een studie doen verschijnen.

Ingevolge deze overheidsbepalingen, die een einde moesten maken aan de welig tierende kwakzalverij, heeft zich een archief gevormd van bescheiden, berustend in het rijksarchief in Limburg, dat ook voor Heerlen enkele concrete gegevens bevat. In de „Liste des Pharmaciens ayant officine ouverte” van 11 pluviôse an XII, staat voor Heerlen genoteerd *A. Schulze*. Dokter *J. Starmans* geeft in zijn proefschrift „Verloskunde en kindersterfte in Limburg (Maastricht 1930)”: apotheker *L. H. A. J. Alberts* te Heerlen; plaats en jaar van admmissie: Maastricht 1809. Tien jaar later vermeldt hij *F. A. H. Knittel* als apotheker te Heerlen; admmissie te Maastricht: 1819 (p. 133).

In de hoedanigheid van *heelmeeester* te Heerlen komt in de „Liste général admis par un professeur en médecine par les Etats de Hollande” voor: *H. J. Robroek*. Heerlen had twee „*officiers de santé*”. Dit woord kan vertaald worden als gezondheidsambtenaar of als plattelandsgeneeskundige. Hun namen luiden: *Jean Demarteau*, „reçu suivant les anciennes formes et exerçant dans le Département en vertu de l'article XXIII de la Loi du 19 ventôse an XI.” Daarnaast: *Gaspard Emonts*, „conformément art. XXIII de la Loi 19 ventôse an XI” Demarteau geraakte in moeilijkheden, omdat hij niet binnen de door de wet gestelde termijn zijn aanvraag had ingediend om op de officiële lijst van geneesheren geplaatst te worden. Dientengevolge kreeg de burgemeester van Heerlen bericht om „de m'interdire l'exercice de la médecine”. In een uitvoerig verzoekschrift verdedigde Demarteau zijn positie, waarbij ambtsnauwer om de hoek komt kijken. Uit de stukken blijkt, dat onder het frans bewind niet te spotten viel met de *toepassing der voorschriften*. Jaspers stelt dan ook in zijn genoemde studie als eindconclusie, dat het franse regiem de pharmacie een stevige grondslag heeft verschaft. Zodoende werd het mogelijk, dat het grote belang van de taak van de apotheker tot uitdrukking kwam in de geneeskundige wetten van 1865.

(Wordt vervolgd)

L. van HOMMERICH.

Over een tweetal pogingen van Heerlerheide

om van Heerlen te worden afgescheiden en een eigen gemeente te vormen

(Vervolg)

Een tweede poging om Heerlerheide als zelfstandige gemeente los te koppelen van Heerlen dateert uit 1901.

Op 12 oktober van dat jaar richten 210 inwoners van Heerlerheide een verzoekschrift aan „Heeren Gedeputeerde Staten in Limburg, ter verkrijging eener splitsing tusschen de gemeente Heerlen en het dorp Heerlerheide.”

De petitie, die in druk verschijnt, omvat 19 bladzijden. De verspreiding ervan heeft een duidelijk propagandistisch oogmerk. Was in 1846 pastoor Reijners de drijvende kracht achter de afscheidingsbeweging, in 1901 is dit een lid van de familie Sijstermans, n.l. het oud-raadslid J. Sijstermans. Ruim 30 jaar later zijn dus de rollen omgekeerd; in 1846 was de familie Sijstermans tegen een splitsing, thans zijn zij de gangmakers van de actie (voor de splitsing met Heerlen).

***Verzoekschrift van 210 inwoners
te Heerlerheide, gericht aan
Heeren Gedeputeerde Staten in
Limburg, ter verkrijging eener
splitsing tusschen de gemeente
Heerlen en het dorp Heerlerheide.***

Het rekwest van 1901 wordt geopend met centraal te stellen, dat het dorp Heerlerheide (\pm 1000 ha oppervlakte, 1.450 inwoners, kerk en school met 4 onderwijzers) op ruim 4 kilometer van Heerlen-kom gelegen is. Deze afstand is oorzaak van groot ongerief, zoals o.a. bij aangiften op de burgerlijke stand, betaling van belasting etc.. Dit wordt dan onderstreept doordat men naast tijdverlies tijdens deze verplichte reizen, onkosten voor verteringen maakt „die al te dikwijls in drinkgelagen ontaarden”. Bij afdoening te Heerlerheide zou hiervoor niet zoveel gelegenheid zijn!

Verder wordt dan gesteld:

„Sedert onheugelijke tijd bestaat er wrijving tusschen de inwoners der twee dorpen, welke wrijving haar ontstaan alleen daarin vindt, dat Heerlen door de overmacht in de gemeenteraad, meer zorg draagt voor de belangen der kom en daar alle mogelijke verbeteringen en verfraaiingen aanbrengt, die mede ten kosten komen van de inwoners van Heerlerheide, terwijl deze bevolking van de door haar te betalen gemeentebelastingen zeer weinig nut heeft, zelfs verstoken blijft van goed onderhouden openbare wegen en er niet eens toe kan komen dat van gemeentewege zorg wordt gedragen voor gezond drinkwater, door het bouwen van enige putten.”

Niets nieuws dus onder de zon, van 1846 tot 1970 dezelfde wrijvingspunten: „l'histoire se repète”. Evenals bij de brief van pastoor Reijners worden dan de gemeentegronden gelegen onder Heerlerheide ten opgenoemd tapijtte gevoerd. Van 1802 tot 1901 heeft de gemeentekas hiervan *f* 28.000,— pacht gebeurd.

Buiten de 300 bunder in de 18de eeuw aan de families Heldewier en Sternbach overgedragen, werden sedert 1813 door het gemeentebestuur van Heerlen nog eens ruim 80 ha gemeentegrond onder Heerlerheide verkocht voor de som van *f* 15.458,—.

Van deze inkomsten stelt het rekwest:

„Ofschoon de bedragen dier verkooping en pachtsommen rechtmatig aan ons dorp toekwamen, hebben wij er zeer weinig van genoten en werden die gelden in hoofdzaak besteed voor de Kom van Heerlen”.

Heerlerheide blijkt daarom volgens de rekwestranten niet alleen te staan, want ook uit gemeentegronden onder de gehuchten Bek, Welten, Benzenrade etc. heeft de gemeentekas uit verkoop en pacht nog eens *f* 37.000,— geïnd.

Vervolgens worden de cijfers van de laatste 6 begrotingen onder de loupe genomen.

In de Kom werd de laatste 6 jaren *f* 28.726,— uitgegeven voor uitbreiding en onderhoud van de begraafplaats, aankoop huizen, aanleg „bovenaardsche” waterleiding en riolering, verlichting straten, reparaties en onderhoud huizen en andere gemeentegebouwen, feesten, enz. enz., „allemaal uitgaven waarin wij moesten dragen zonder er het minste voordeel van te hebben.”

Daarna worden de uitgaven voor het burgerlijk armbestuur en de krankzinnigenzorg in de financiële beschouwingen betrokken alsmede de begroting van het jaar 1901. Voorts concludeert het rekwest dat over de laatste jaren Heerlerheide een bedrag van *f* 82.189,— te dragen heeft

gehad als buitengewone uitgaven voor het overige deel van Heerlen. Ondanks een protest van de inwoners van Heerlerheide werd op 6 juli 1889 met verkwistende hand een subsidie verleend voor de aanleg van de spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath. In de rente van de hiervoor aangegane lening moet Heerlerheide bijdragen, terwijl het er niet meer nut van heeft dan de gemeente Voerendaal, die geen subsidie gegeven heeft. Hierna worden zeven raadsbesluiten opgesomd die een opdrijving van de gemeente-uitgaven over de laatste 6 jaren moeten aantonen: aankoop van het huis Louppen; verbouwing openbare school en aanschaffen meubelen hiervoor; bouwen van een muur met ijzeren hek vóór het Raadhuis; het bouwen van een brandspuithuisje; subsidie voor een nieuwe pastorie; een voorlopige subsidie voor de restauratie van de kerk te Heerlen; overdracht terrein der oude pastorie aan 't Rijk voor het bouwen van een nieuw postkantoor met een verlies van *f* 1.000,— op de kortende prijs. Bij openbare veiling had dit terrein de gemeente zeker winst opgeleverd en tenslotte het aanleggen van electrisch licht, waarvan de kostenraming groot *f* 70.000,— wordt aangevochten en op *f* 100.000,— geschat. „De gemeente boert slecht” volgens de adressanten want de rentelast is van *f* 213,— in 1863 gestegen tot *f* 4.311,— in 1901. Zij constateren dan verder:

„Door de uitvoering der plannen tot verbetering van riolen, aanleggen eener waterleiding, het electrische licht, stichting van een ziekenhuis, het bouwen eener muur voor 't Raadhuis en het aanleggen van nieuwe straten, *zaken van weelde* die strikt moesten en konden vermeden worden in een dorp als Heerlen, hetwelk aan dat alles geene behoeften heeft en daarenboven geen kapitaal bezit, zal de gemeenteschuld nog schromelijk moeten stijgen.”

Dan wordt erop gewezen dat Heerlerheide van al deze uitgevoerde en geprojecteerde werken geen voordeel heeft en dat Heerlen zich een luxe permitteert die grotere plaatsen en zelfs „voornamen steden” zich niet aanmatigen. Heerlerheide wordt tegen wil en dank gedwongen de schuldenlast van de „modegrillen” van het gemeentebestuur te dragen en te delen in „de lasten waarvan de lusten voor Heerlen zijn”.

De verhoging van de gemeentelijke belastingen en de opercenten op de rijksbelastingen worden aangehaald om te adstrueren, dat de bestaande toestand onhoudbaar is.

Om al deze redenen is het gewenst Heerlerheide zo spoedig mogelijk van Heerlen af te splitsen en het een zelfstandig bestuur te geven. Het rekwest besluit met een opsomming van de namen van de 210 ondertekenaars, waaronder de namen van nagenoeg alle gevestigde oude Heerlerheidse families.

Als bijlage volgt dan eerst een staat van uitgaven over de jaren 1895 tot en met 1900 van de gemeente Heerlen „waarvan Heerlerheide niets genoten heeft” tot een totaal bedrag van *f* 51.824,—.

Vervolgens een uitgavenstaat opgevoerd op de begroting voor het jaar 1901 die daarna door de Raad van Heerlen is goedgekeurd en „waarvan Heerlerheide zijn deel moet dragen zonder er het geringste nut van te hebben” ten bedrage van *f* 30.368,—.

En tenslotte een vergelijkende begrotingsopzet waarop, naast de be-

grottingscijfers van Heerlen, die van Heerlerheide geraamd zijn in geval zij een eigen bestuursgebied zouden vormen.

De begroting van ontvangsten en uitgaven voor Heerlen belopen in totaal een bedrag van *f* 46.860,—; de berekening van adressanten voor een afzonderlijke gemeente Heerlerheide geeft aan ontvangsten *f* 6.832,— waartegenover *f* 5.097,— aan uitgaven staan. In deze opzet is wel op duidelijke wijze naar de uitkomst toegerekend.

Zo wordt o.a. voor de jaarwedden van burgemeester, wethouders, secretaris en ontvanger uitgetrokken *f* 575,—; voor de ambtenaar van de burgerlijke stand *f* 20,—.

Uit de memorie van toelichting bij de twee overzichtsstaten nog enkele markante opmerkingen zoals zij door Heerlerheide te berde worden gebracht:

- 1) „Aan bovenaardse waterleiding, riolering, nachtwacht, verlichting straten etc., zullen te Heerlerheide geene kosten gedaan worden, wijl daaraan in 't geheel geen behoefte bestaat.
- 2) Van de brandweer enz. te Heerlen kan Heerlerheide weinig of geen nut hebben, daar bijna overal het water ontbreekt. Buitendien heeft Heerlerheide ook eene brandspuit, welke voor eenige jaren wegens onbruikbaar te Heerlen werd afgeschaft.
- 3) Voor openbare feesten te Heerlerheide heeft de gemeentekas nooit iets bijgedragen en werd elke toelage geweigerd, zelfs voor de Kroningsfeesten te Heerlerheide gevierd; weliswaar ontvingen bij die gelegenheid de armen *f* 15,— en de schoolkinderen *f* 31,—.
- 4) Bij een post van *f* 100,— wordt aangetekend dat men van plan is hiervan feest te vieren bij de installatie van het electriche licht: „Wij vinden het vreemd dat men op de eerste plaats bedacht is aan feest vieren bij de installatie van eene onderneming, welke volgens oordeel van deskundigen niet kan renderen in een dorp als Heerlen.”

Na dit gesteld te hebben, wordt, met een beroep op „de Telegraaf” gezegd, dat men met feesten maar moet wachten tot dat zekerheid verkregen wordt over de rendabiliteit van deze voorzieningen.

Het stuk besluit dan met vergelijkende cijfers over de dienst 1896. Deze vergelijking wordt opgezet en aangehaald: „Als bewijs welke onregelmatige administratie door de gemeente Heerlen gevoerd wordt”. Naast elkaar worden geplaatst de begrotingscijfers, de rekeningcijfers zoals voorgelegd aan de commissie belast met het onderzoek van de rekening en de cijfers in de door Gedeputeerde Staten goedgekeurde rekening. Bij Gedeputeerde Staten wil men met deze staat duidelijk achterdocht wekken en suggereren dat er twee verschillende rekeningen opgemaakt zijn.

Naar aanleiding van deze rekeningkwestie schrijft op 24 februari 1902 J. Sijstermans, oud-raadslid, een brief aan Gedeputeerde Staten om op deze kwestie speciaal de aandacht te vestigen, omdat zoals hij in de slotalinea zegt:

„De vrees bestaat, dat de administratie dezer gemeente op dezelfde voet is voortgezet, te meer daar een dusdanige onregelmatige administratie nog meer grond oplevert, om eene voor Heerlerheide gunstige beslissing te nemen, wat de aangevraagde splitsing betreft”.

Dit afzonderlijke persoonlijke schrijven van J. Sijstermans is een duidelijke

lijke aanwijzing dat hij de gangmaker is van de aktie van 1901. Dit vindt overigens steun in de hieronder te bespreken uitgaande stukken van het gemeentebestuur van Heerlen.

In een brief van 2 december 1901 richt de commissaris van de Koningin, Jhr. Mr. Ruijs de Beerenbrouck, zich tot de burgemeester van Heerlen „met verzoek om inlichtingen over een aantal grieven van de bevolking van Heerlerheide tegen het gemeentebestuur van Heerlen”. Een commissie van vier personen, onder aanvoering van het oud-lid van de gemeenteraad Sijstermans, heeft deze grieven bij hem „blootgelegd”.

Het gaat over de volgende punten:

1) De stiefmoederlijke behandeling van Heerlerheide voor wat de wegen betreft. Een reeds twintig jaar geleden tersprake gebrachte verbindingsweg met Nieuwenhagen behoort nog altijd tot de vrome wensen. De wegen in de Kom Heerlerheide worden verwaarloosd en zijn in slechte staat ondanks herhaalde klachten.

2) In de behoefte aan drinkwater is onvoldoende voorzien; de waterpomp op Schrieversheide is al maanden defect en in de gehuchten „het Straatje en de Kapel” zijn, ondanks de behoeften, geen waterputten.

3) De veldwachter treedt „brutaal en eigendunkelijk” op en krijgt hierbij de „onvoorwaardelijke steun” van de burgemeester. Ter staving van deze feiten wordt aangehaald beledigend optreden tegen Sijstermans; het zonder gegronde redenen verwijderen van bekendmakingen op de daarvoor geoorloofde plaatsen; het opmaken van procesverbaal wegens burengerucht ter gelegenheid van een serenade bij de verkiezing van Van der Velde tot raadslid.

4) Vergunning tot het afsteken van heidegrond moet bij een der drie te Heerlerheide wonende raadsleden afgehaald worden. Deze zijn echter herbergier of neringdoende wat zijdelings dwingt tot het maken van kosten.

5) Financieel beheer: „Terwijl al het mogelijke door het gemeentebestuur wordt gedaan in het belang van Heerlen, zelfs tot werken van weelde besloten wordt, blijft het gemeentebestuur in gebreke het noodzakelijke te doen waar het Heerlerheide betreft.”

6 December 1901 wordt door B. & W. een antwoord opgesteld op het door G.S. om advies toegezonden rekwest. Stijl en opzet van dit stuk ademen nog zo typisch de regentenmentaliteit uit die tijd. Wij menen er goed aan te doen het hier in zijn geheel op te nemen:

Heerlen, 6/12-1901.

2155 Apostille d.d. 22 nov.

1e Afd. Ag. no. 8205 Ld C; met request van inwoners van Heerlerheide.

Aan H.H. Gedeputeerde Staten te Maastricht.

Naar aanleiding van apostille d.d. 22 nov. 1e Afd. Ag. no. 8205 Ld C, hebben wij de eer Ued. Groot Achtbare Heeren te berichten, dat wij met een gemengd gevoel van verwondering en afkeer hebben kennis genomen van den inhoud van het ons om bericht en advies toegezonden request.

UEd. Groot Achtb. Heeren zult het ons naar wij hopen ten goede houden, zoo wij het

opstel niet, punt voor punt volgen, eensdeels omdat, wij menen onzen tijd beter te kunnen besteden en anderdeels omdat, het verzoekschrift zijn ontstaan dankt, niet aan een billijkheidsgevoel, niet aan eene rechtvaardige uiting der inwoners van een gedeelte onzer gemeente wegens achteruitstelling tegenover een ander, maar heel eenvoudig is het werk van één zich beleedigd gevoelend persoon, die het totaal fiasco bij zijne herkiezing als raadslid in 1899 maar niet kan verkroppen, en gesteund wordt door een paar heeren, die beter deden hunne roeping, vooral bestaande in het bevorderen van vrede en eendracht, beter voor oogen te houden, dan te trachten tweedracht te zaaien tussen de aan hunne zorgen toevertrouwde inwoners van Heerlerheide.

Wij meenen genoegzaam ons gevoel van verwondering en afkeer te motiveeren, wanneer wij de vrijheid nemen, slechts enkele punten te releveeren, waarop wij Uw geacht college beleefd verzoeken zijne bijzondere aandacht wel te willen vestigen.

Vooreerst dan heeft het onze groote verwondering opgewekt, dat het verzoekschrift niet op de eerste plaats is onderteekend door den steller zelve; neen de bescheiden schrijver verschuilt zich tussen no. 53 en no. 55 op de lijst; zijn medehelpers hebben zelfs den moed, of de overtuiging gemist hunne handtekening onder het request te plaatsen. Daarover spreken wij onze bevreemding uit, omdat wij van meening zijn, dat mannen van karakter voor eene rechtvaardige zaak zonder schroom mogen en moeten uitkomen. Onze verwondering ging over in afkeer toen wij de leugenachtige voorstelling der verstandhouding tusschen de inwoners van Heerlerheide en die der kom van ons dorp lazen. Waarlijk men moet al heel weinig vertrouwen in eigen argumenten hebben, om zijne toevlucht te moeten nemen tot zulke leugens.

Wij nemen deze gelegenheid te baat, hierbij als onze volle overtuiging uit te spreken, dat de verstandhouding tusschen de inwoners der twee dorpen zoo goed is als men ze maar kan verlangen. Trouwens wanneer die wrijving „sinds onheugelijke tijden” bestaan heeft, waarom heeft ze zich dan niet op een of andere wijze, bij een of andere gelegenheid geopenbaard? Voor iemand, die zijn onderzoek heeft uitgestrekt tot in de 18e eeuw, moest dit toch geen moeilijkheid opleveren.

Tevens wenschen wij te dezer plaatse te protesteeren tegen de aangegeven oorzaak dier denkbeeldige wrijving, en verklaren, dat door den Raad de belangen van Heerlerheide met evenveel toewijding worden behartigd, als die der overige deelen der gemeente.

Nooit is eene billijke uitgaaf geweigerd, die voor Heerlerheide werd gevraagd. En daar zijn toch uit de gemeentekas kostbare verbeteringen aangebracht! Requestrant schijnt op het gebied der uitgaven voor Heerlerheide een zeer kort geheugen te hebben. Hij herinnert zich o.a. niet eens, dat de verbouwing der O.L. school meer dan f 8.000,— heeft gekost, en dat de weg van Heerlerheide over het gehucht Morgen naar Ten-Eschen, die toch alleen ten gerieve der Heerlerheidenaar kunstmatig werd verbeterd, eene uitgaaf van ± f 4000,— heeft gevorderd.

Tevergeefs hebben wij de notullen der raadsvergadering over de laatste 6 jaren nagegaan, nergens konden wij vinden, dat het raadslid Sijstermans op een verzoek behoefde terug te komen of klaagde over een ondervonden weigering. Ook over achteruitstelling, over misbruik maken van overmacht, repte hij toen met geen enkel woord.

Met nadruk maken wij hier nog melding van het feit, dat het raadslid Sijstermans geen enkele keer zijne goedkeuring onthield bij vaststelling van rekening of begrooting.

Is het dan niet verwonderlijk, dat hij vroeger, toen hij stem had in de beschikking over de geldmiddelen van de gemeente, en het zijn plicht ware geweest tegen naar zijn oordeel onnoodige uitgaven op te komen, verbeteringen noodzakelijk achtte en goedkeurde, die thans door hem als verkwisting worden gebrandmerkt.

Zou die verandering van gevoelens het vermoeden niet wettigen, dat de moeite, welke de heer Sijstermans zich heeft getroost ter verkrijging van afscheiding tusschen de twee dorpen, niet enkel is geschied, om een volgens hem onderhoudenbaren toestand te doen ophouden, maar, dat daarbij andere redenen in het spel zijn?

Over de diverse uitgaven, waaraan requestrant zoo veel bladzijden van zijn verzoekschrift wijdt, zullen wij kort zijn.

Wij veroorloven ons daaromtrent de meening uit te drukken, dat de heer Sijstermans zich hier op verboden terrein beweegt, en dat het van verregaande onbeschaamdheid getuigt zijne opinie te stellen boven die van H.H. Ged. Staten, die toch al die uitgaven hebben goedgekeurd.

Een enkel woord over de onderteekenaars.

't Zal UEd. Geachtb. H.H. zijn opgevallen, dat na den eersten onderteekenaars er drie

volgen, die niet eens schrijven kunnen, dit drietal wordt vermeerderd met nog een twintig tal, terwijl het aantal onderteekenaars, wier namen niet dan met moeite vallen te herkennen talrijk zijn. Dit is tekenend en doet zien, bij wie de heer Sijstermans voornamelijk zijn steun heeft moeten zoeken.

Wij hebben ons verder de moeite getroost enkele onderteekenaars te vragen, in hoeverre zij reden tot klagen hadden. Men keek ons vebaasd aan, en verklaarde, dat men geenszins ontevreden was over het Gemeentebestuur. Uit ons verder gesprek bleek dat de meesten den inhoud en de strekking van het request niet eens kenden, en geteekent hadden omdat zij door hun ambacht of bedrijf min of meer afhankelijk waren van den heer Sijstermans en consorten.

Daar verder de heer Sijstermans bij zijne ommeegang aan de bewoners van Vrank een nieuwen weg van dat gehucht naar Heerlerheide beloofde, de bewoners van Ganze-weide met een weg, loopende van daar regelrecht naar 't station Hoensbroek paaide, en de bewoners van Einde als eerste daad van zijn eventueel bestuur den aanleg van een weg naar Nieuwenhagen voorspiegelde, is het in verband met het voorgaande niet te verwonderen, dat deze ingezetenen het verzoekschrift onderteekenden.

Daar uit het voorgaande zal gebleken zijn, dat het verzoekschrift niet is uitgegaan van de meerderheid van Heerlerheide, maar meer schijnt te zijn eene daad van wraak en eigenbelang van den heer Sijstermans, daar vele weldenkenden van Heerlerheide zelfs verontwaardigd zijn over het spel, dat de heer Sijstermans zich veroorloofd met hen te spelen; daar vooral naar onze stellige overtuiging splitsing der betrokken gedeelten onzer gemeente niet in het belang is van Heerlerheide, nemen wij de vrijheid Uw geacht college beleefd te verzoeken aan het ingezonden request Uw steun te willen onthouden.

B. + W.

Uit: Uitgaande Correspondentie gemeente Heerlen;
register 1898—1901, nr. 2155;
Gemeentearchief Heerlen.

Klaarblijkelijk waren B. & W. niet op de hoogte van de afsplitsingsbeweging van 1846 toen de familie Sijstermans aan de andere kant stond en hiervan tegenstander was. Zelf hadden zij natuurlijk alle reden om hier het zwijgen toe te doen.

Met een afzonderlijk schrijven, gedateerd 8 december 1901, antwoordt de burgemeester op de aan hem persoonlijk gerichte brief over de grieven, die Sijstermans c.s. bij de Commissaris der Koningin hadden ingediend. Op de wegenkwestie wordt uitvoerig ingegaan o.m. door een beroep op een rapport van de opzichter van de Provinciale Waterstaat uitgebracht aan de Commissaris der Koningin ook naar aanleiding van een klacht van Sijstermans.

De klacht over de pomp op Schrieversheide wordt aan de ruwe behandeling van de bewoners toegeschreven.

Putten worden alleen aangelegd als de bewoners een bijdrage geven; die van het „Straatje” hebben dit geweigerd, die van de „Kapel” hebben zelfs nooit er om gevraagd. Er wordt nog aan toegevoegd dat de heer Sijstermans als voorzitter van de Coöp. Boterfabriek kon weten dat als gevolg van het bruinkoolvoorkomen het zeer moeilijk is drinkwaterputten op Heerlerheide aan te leggen.

De veldwachter J. W. Janssen is „eene zeer trouw en rechtvaardig veldwachter” die, alhoewel niet onvoorwaardelijk, alle steun verdient. In verband met het verwijderen van een plakaat op zondagmorgen aan

de kerk te Heerlerheide is de veldwachter door Sijstermans brutaal aangesproken en door ongeveer 200 omstanders uitgejouwd.

Het brengen van serenades is aan een vergunning gebonden en wordt naar aanleiding van het kiezen van nieuwe raadsleden zoals Van der Velden niet verleend.

Heidegrond steken mag zaterdags zonder vergunning; voor de andere dagen is de bevoegdheid ten grieve van Heerlerheide aan wethouder Leers opgedragen.

Ten slotte wordt gesteld dat het gemeentebestuur geen werken van „weelde” heeft uitgevoerd en dat tevens met toewijding ook de belangen van de gehuchten behartigd zijn.

De boven vermelde klacht die J. Sijstermans op persoonlijke titel op 27 februari 1902 indiende bij G.S. over het manipuleren met de gemeenterekening van 1896, wordt op 7 maart aan de gemeenteraad van Heerlen toegezonden om nader bericht. In de gemeenteraadsvergadering van 21 maart 1902 wordt deze brief aan de orde gesteld. De raad benoemt een commissie van drie leden, te weten de heren Franck, Ruemkens en Van der Velden (raadslid van Heerlerheide) om deze zaak te onderzoeken en rapport aan de raad uit te brengen.

Bij schrijven van 21 april 1902 berichten B. en W. aan G.S. dat deze commissie bij monde van Van der Velden aan de raad heeft medegedeeld (verg. van 14 april), dat zij de rekeningen over de jaren 1896, 1897 en 1898 hebben onderzocht en volkomen in orde bevonden.

Nu de aanval bij G.S. zonder resultaat bleef richt men zich in een brief op 30 augustus 1902 tot de Minister van Binnenlandse Zaken. Deze brief gaat uit van de heren J. Sijstermans, J. W. Custers, J. H. Packbier, J. A. Houben en H. Beaujean. Deze stap werd hun gesuggereerd door de antwoordbrief van G.S. waarin er op gewezen werd dat zij zich tot de „Hooge Regering” moeten wenden voor deze kwestie.

Zij verzoeken de minister als leden van een commissie „gecommiteerd” door een algemene vergadering van inwoners van Heerlerheide, om een wetsontwerp tot stand te willen brengen tot afsplitsing van Heerlerheide. Het gedrukte rekwes, ondertekend door 210 inwoners van Heerlerheide „allen aangeslagen in den hoofdelijke omslag”, wordt als belangrijkste documentatie bijgevoegd. In de brief wordt verder gezegd dat 20 gezinnen niet getekend hebben omdat zij te afhankelijk zijn van het gemeentebestuur.

In de brief aan de minister wordt dan verder doorgelicht op de schuldenlast die voortdurend stijgt van uitgaven ten behoeve van werkzaamheden in de kom van Heerlen zoals o.a. f 20.000,— voor restauratie van de kerk; de schuldenlast zal zelfs ondragelijk worden als de voornemens van het gemeentebestuur „tot stichting van een ziekenhuis, het vernieuwen van riolen, het aanleggen van straten, het bekeien van de wegen door de kom en het aanleggen van waterleiding” doorgang zullen vinden.

Uitvoerig wordt nog stilgestaan bij „de roekeloze onderneming” van het

aansluiten aan het electriche licht. Het dorp Heerlen permitteert zich iets wat grote gemeenten in Limburg en „vele groote steden hier te lande” zich „niet aanmatigen”.

Na nog evenals bij G.S., de onregelmatige administratie ten tonele gevoerd te hebben, zegt de commissie aan het slot:

„Met een diep gevoel van weemoed smeeken wij Uwe Excellentie ons uit deze benarden toestand te willen redden, door een scheiding van Heerlen te willen doen tot stand komen. U verzekerende dat de bevolking van Heerlerheide voor deze onvergetelijke weldaad, oneindig dankbaar zoude zijn.

Wij zijn ten volle overtuigd van de rechtvaardigheid, die Uwe Excellentie ons zal doen wedervaren en durven onbeschoemd rekenen op uwe beslissing, die het door ons geleden onrecht zal vergoeden, door de gevraagde scheiding te willen tot stand komen waardoor ons dorp ongetwijfeld eene tot nog toe ongekende welvaart zouden tegemoetgaan zien.”

Via G.S. wordt dit rekest aan het gemeentebestuur van Heerlen toegezonden dat op 12 september 1902 antwoordt.

Dit antwoord ligt sterk in het persoonlijke vlak door de nadruk te leggen op de machinaties van Sijstermans. Zelfs over de enige zakelijke kwestie die in het antwoord is verwerkt, n.l. de rendabiliteit van de electriche verlichting, wordt gezegd dat „Sijstermans c.s. gerust kunnen zijn; ook de inwoners van Heerlerheide zullen binnen een niet te ver verwijderd tijdstip uit deze onderneming voordeel trekken”.

De overige opmerkingen hebben tot strekking de betekenis van het rekest te ondergraven door de waarde der ondertekeningen aan te tasten.

„Verscheidene ondertekenaars van het rekest van den heer Sijstermans hebben herhaaldelijk mondeling en schriftelijk aan de Burgemeester hun leedwezen betuigd, dat zij het verzoekschrift hadden getekend en dat zij dat alleen hadden gedaan onder invloed van Sijstermans e.a.”.

Geciteerd wordt een deel uit een schrijven waarin o.m. staat:

„Hadde ik geweten, welke strekking mijn teekenen had kunnen hebben, voor zeker ik zoude zulks ook nu niet gedaan hebben. Ik teekende noode en gedwongen door enkele invloedrijke mannen”.

Vervolgens wordt van de eerste ondertekenaar van beide rekwesten, J. R. Packbier, gezegd, dat deze de burgemeester kortelings geleden bedankt had voor de goede zorgen aan de Heerlerheide besteed.

Het schrijven aan G.S. sluit met de slotopmerking:

„Ons blijkt iedere dag duidelijker de waarheid onzer bewering neergeschreven aan het einde van ons schrijven van 6 december l.l. namelijk dat de requesten niet zijn uitgegaan van de meerderheid der bevolking van Heerlerheide. maar schijnen te zijn eene daad van wraak en eigen belang van den heer Sijstermans die om zijn doel te bereiken niet terugdeinst voor leugenachtige voorstelling van feiten en toestanden, dat vele weldenkende ondertekenaars van Heerlerheide, thans beter op de hoogte der bedoelingen van den heer Sijstermans, verontwaardigd zijn over het spel, dat genoemde heer zich veroorlooft met hen te spelen, en dat naar onze eerlijke overtuiging splitsing der betrokken gedeelten onzer gemeente niet in het belang, zoodat wij de vrijheid nemen aan Uw geacht college ons verzoek te herhalen aan het ingezonden request uwen steun te onthouden”.

De antwoorden van het gemeentebestuur van Heerlen zijn gesteld in de patriarchale half autoritaire regententijl van die tijd. Wie burgemeester

de Hesselle en secretaris Grootjans nog gekend hebben, zullen zich niet over toon en inhoud verwonderen.

Beide pogingen tot afsplitsing hebben niet tot resultaten geleid.

Ondanks de opkomst van de mijnindustrie en de eerste wereldoorlog is toch altijd een zekere rancune blijven bestaan en een gevoel van achterstelling vooral bij een aantal afstammelingen van de oorspronkelijke bewoners van Heerlerheide.

Ten tijde dat ik inwoner was van Heerlerheide bestond er een comité „Heerlerheidsch Belang”, waarvan ik nog lid ben geweest. Voorzitter was meester F. Kusters, hoofd der bijzondere jongensschool, secretaris meester Vonken, hoofd van de openbare school en lid o.a. A. Leers, oud-raadslid. Door dit comité werden regelmatig adressen aan B. en W. en de Raad gericht over verbetering van de Wannerstraat, aanleg van een marktplein, het in het leven roepen van een wekelijkse markt, uitbreiding datum van de kermissen, onderhoud straten en wegen etc.. Meester Kusters, na de tweede wereldoorlog nog een tijd lid van de gemeenteraad, hield hiervan uitvoerige aantekeningen bij in de bekende blauwe schoolschriftjes. Het zou de moeite lonen na te speuren bij zijn familie of deze nog bestaan. Latent levend blijkt tot op de dag van vandaag het gevoel van achterstelling, vermeend of werkelijk, nog altijd aanwezig te zijn.

ir C. RAEDTS.

ATTENTIE!

Wij vestigen de aandacht van onze lezers erop, dat de leeszaal van het Stadsarchief en de Historische Bibliotheek behalve op zaterdagvoormiddag van 8.30 — 12.30 uur, ó ó k op *dinsdag- en donderdagavond* van 19.00 — 21.30 uur voor iedereen vrij toegankelijk is.

U kunt dan ook inzage krijgen van de archiefstukken die u wenst en van de boekwerken en tijdschriften, aanwezig is de historische bibliotheek. Ook de regionale persberichtencollectie is door u te raadplegen. Het doen vervaardigen van fotokopieën kan ter plaatse geschieden.

Eveneens is dan *museumbezoek* mogelijk; voor groepen uitsluitend na afspraak.

ADRES: Orpheusstraat 2, Heerlen (achterzijde Stadsschouwburg).

J. G. J. HOENS †

Na een langdurige ziekte overleed in de ouderdom van 80 jaar op 30 juni 1971 ons medelid van de werkgroep, de heer Jan Gerard Joseph Hoens te Hoensbroek.

De heer Hoens, die de geschiedenis en de heemkunde van zijn geboortestreek een warm hart toedroeg, is vanaf de oprichting lid van de werkgroep van de historische Kring „Het Land van Herle” geweest. Zijn liefde voor de historie en „het heem” erfde hij van zijn vader, die rond de eeuwwisseling als deskundige op dit gebied heel wat publikaties op zijn naam bracht. Hij zette deze traditie voort.

Door zijn functie van hoofd van een school was hij in de gelegenheid de verworven historische kennis aan het nageslacht door te geven. Voor velen van zijn leerlingen is hij de persoon geweest, die in hen het historisch bewustzijn heeft wakker geschud en de ontstoken vlam brandend deed houden. Samen met H. A. Beaujean en J. M. Ramaekers gaf hij in 1940 het boekwerk: „*Geschiedenis van Limburg*” uit, waarvan in 1949 een tweede druk verscheen en dat momenteel nog steeds een veelvuldig geraadpleegd werk is.

De oprichting van de historische Kring, in 1945, heeft hij met enthousiasme begroet. Het samenzijn met personen met gelijke interesse maakte hem tot een trouw bezoeker van onze maandelijks vergaderingen en deelnemer aan onze excursies. Als kenner van de streek nam hij veelvuldig deel aan de gevoerde discussies. In de uitgave van een tijdschrift zag hij het middel om het historisch contact met zijn oud-leerlingen te onderhouden en zijn verworven kennis op dit gebied in woord en geschrift aan een nog groter publiek te verbreiden. Naast de geschiedenis van de Onderbanken genoot de historische ontwikkeling van het onderwijs zijn grootste belangstelling. Over beide onderwerpen verschenen van zijn hand artikelen in ons tijdschrift.

In de heer Hoens verliest de historische Kring „Het Land van Herle” een actief lid, wiens aandenken wij in ere zullen blijven behouden.

In memoriam ZEF SALDEN

Op 31 juli 1971 overleed tijdens een vakantiereis in de leeftijd van 53 jaar de heer Jozef Salden te Merkelbeek. Hij werd op de hoeve de Baak te Palemig-Heerlen geboren.

De heer Salden had een hartstochtelijke belangstelling voor de historie in het algemeen en voor die van Heerlen en een deel van de Onderbanken, met name Jabeek en Merkelbeek, in het bijzonder.

Zijn interesse beperkte zich echter niet uitsluitend tot belangstelling doch prikkelde hem ook tot zelfwerkzaamheid. Als verwoed verzamelaar heeft hij niet alleen geput uit de mogelijkheden die hem de overheidsarchieven boden. Hij wist eveneens van andere instellingen en particulieren, die nog

archiefstukken onder hun berusting hadden, hiervan inzage en het recht van kopie of afschrift te verkrijgen, waardoor hij na vele jaren van niet aflatende activiteit voor dit gebied een belangrijke verzameling van historische gegevens heeft kunnen aanleggen. Helaas heeft hij niet meer de gelegenheid gekregen zijn verworven kennis in een uitgave samen te vatten.

Daarnaast is de heer Salden zonder enige twijfel de initiatiefnemer geweest, die de totstandkoming van de huidige vaste kern van bezoekers aan de leeszaal van het historisch archief van Heerlen heeft bewerkstelligd. Zijn voortdurend aansporen van belangstellenden, zowel oud als jong, om naar zijn voorbeeld actief de geschiedenis van de streek te gaan beoefenen door middel van het historisch onderzoek, heeft tot een zichtbaar resultaat geleid. Onder de leeszaalbezoekers kon door zijn toedoen een nauwe relatie ontstaan, die zich al spoedig in een hechte vriendschapsband manifesteerde waaruit een z.g. „hobby-club” groeide.

Als erfenis voor het nageslacht deponeerde de heer Salden in het historisch archief van de gemeente Heerlen eigenhandig geschreven kopieën van de kerkelijke registers tot 1875, van de parochies Jabeek en Merkelbeek. Hij voegde hierin de gegevens van een en dezelfde familie samen.

Het overlijden van de heer Salden betekent voor de historiebeoefening van de Onderbanken een groot verlies. In dankbare herinnering zullen we hem met respect blijven gedenken.

REDAKTIE.

Coriovaria

In een oplage van 125 exemplaren is de tweede aflevering verschenen van het Contactblad van de Nederlandse Jeugdbond ter bestudering van de geschiedenis, afdeling Zuidlimburg, kring Heerlen, die 23 bladzijden in quarto-formaat telt. Voorzien van goede illustratieve tekeningen, lezen we hierin de vervolgartikelen van Frank Crutzen over „de Gothiek” en van Sjaak Brouwer over „de jacht op de Bismarck en zijn ondergang”. Nieuwe onderwerpen worden behandeld door Raimond Bos over „het Kasteel Eyckholt en zijn molen” alsmede over „de Wegkapel te Palemig”. Frans Flecken bespreekt een zeer origineel onderwerp met zijn eerste aflevering over „de Kookkunst in de Oudheid”. Vervolgens vergast Frank Crutzen de lezer op zijn boeiend verhaal over de „Sjaalsberger-Gaank”; het „Patronaatsrecht te Heerlen” en de „Orde van het Gulden Vlies”. In zijn hoedanigheid van secretaris geeft hij een verslag van de geslaagde excursie naar Limbourg s/Vesdre en de abdij van Valdieu, waaraan 48 jongelui deelnamen. Alle artikelen zijn goed gedocumenteerd.

REDAKTIE.

HISTORISCHE CHRONIEK

CONGRES REI CRETARIAE ROMANAE FAUTORES.

Deze internationale vereniging, waarvan de leden zich bezig houden met de bestudering van het romeins aardewerk en speciaal van de terra sigillata, congresseerde dit jaar van 14—18 september in het Rijksmuseum Kam te Nijmegen. De eerste dagen van het congres waren hoofdzakelijk gevuld met lezingen door diverse leden van de vereniging en bezoeken aan Nederlandse vindplaatsen en musea. Op 15 september vergastte prof. dr J. E. Bogaers, hoogleraar aan het Instituut voor oude geschiedenis en archeologie van de Katholieke Universiteit te Nijmegen, het gezelschap, dat uit 59 personen, afkomstig uit 13 landen, bestond, op een voordracht over de in april 1971 te Heerlen opgegraven pottenbakkersoven en de daarin gevonden kruik van LUCIUS (opgravingsverslag en lezing zijn elders in dit blad opgenomen).

De laatste dag van het congres werd besteed aan een excursie naar het Gallo-romeins museum te Tongeren, het Bonnefantenmuseum te Maastricht en het Gemeentelijk Oudheidkundig museum te Heerlen.

Namens het gemeentebestuur van Heerlen werd het gezelschap door drs L. van Hommerich, directeur van de gemeentelijke oudheidkundige dienst, in de museumzaal verwelkomd. In een korte inleiding ging hij nader in op het romeinse verleden van Heerlen met de daarin te signaleren belangrijkste opgegraven objecten.

Voor deze gelegenheid was in de leesruimte van de dienst een kleine tentoonstelling ingericht van de meest recente vondsten, waaronder ook de LUCIUS-kruik en een selectie van vroeger in Heerlen opgegraven terra sigillata. De heer Jos Gielen gaf hierbij toelichting.

Tijdens de rondgang en de bezichtiging van de expositie werden namens het gemeentebestuur verversingen aangeboden.

OPENING KERKPLEIN.

Op 4 september 1971 vond tijdens een tweedaags volksfeest de officiële opening plaats van het geheel gerenoveerde Kerkplein. Tevens onthulde de burgemeester van Heerlen het door Vera Tummers-van Hasselt vervaardigde standbeeld van „der Koehp van Hehle”. Hieraan voorafgaand voerde het Heerlens Streektheater de toneelbewerking op van P. Malherbe van het gelijknamige verhaal, dat in 1922 door M. J. H. Kessels werd geschreven.

AANWINSTEN
GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST HEERLEN.

A) *Museum* :

- 1) Bij akte van 26 april 1971 stond het bestuur van de Katakombenstichting te Valkenburg haar gehele collectie archeologische voorwerpen, in totaal 397 nummers omvattend, in bruikleen af aan het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen. Een aantal van de meest opmerkelijke stukken, waaronder textielfragmenten uit de 4e — 6e eeuw, is in een tweetal vitrines in het museum tentoongesteld.
- 2) De heer H. Meens, em.-pastoor, wonende te Ubachsberg, schonk een aantal glas- en aardewerkfragmenten afkomstig uit hetromeins brandgraf, dat op 10 juni 1964 in het Hoefveld te Nieuwenhagen werd aangetroffen. Zij vullen de zich reeds in het museum bevindende voorwerpen van deze vondst aan.
- 3) Van de heer C. V. Helgers, Eymaelstraat 10 te Heerlen ontving het museum een draagspeld van de „Heerlensche Wielrijdersclub”, anno 1894.

B) *Bibliotheek* :

- 1) De heer drs E. Senden, pr.-classicus, Gasthuisstraat 45 Heerlen, schonk een collectie boekwerken, bestaande uit 73 banden, hoofdzakelijk betrekking hebbend op de griekse en romeinse cultuur. Daarnaast komen voor: gedenkboeken van vooraanstaande personen en van jubilea van opleidings-instituten; de 19 delen van A. Butler: *Vies des Pères, des Martyres et des autres principaux Saints* alsmede enkele werken op het gebied van de politieke-, kerk- en krijgsgeschiedenis.
Aan deze schenking kan het kenmerk van „bijzonder waardevol” worden gegeven.
- 2) Van mej. J. Janssen, Vijgenweg 43 te Heerlen werden ontvangen:
P. C. Boeren, *Een Nederlandsche wacht aan de Rijn.*
Jan I, hertog van Brabant;
Amsterdam 1942 en het
Programmaboekje eeuwfeestviering Voerendaal 1049—1949;
(Voerendaal) 1949.

C) *Historisch-Topografische Verzamelingen* :

Aan deze collectie werden door schenking toegevoegd:

- 1) 3 prentbriefkaarten van oud-Heerlen, t.w. de villa Weyerhorst,

- Akerstraat (\pm 1900); het Wilhelminaplein (\pm 1906) en de Emmastraat (\pm 1903);
schenker: de heer C. V. Helgers, Eymaelstraat 10, Heerlen;
- 2) 4 foto's, t.w. de directie van de Staatsmijnen in Limburg, genomen bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan op 7 mei 1927; een interieurfoto van het hoofdgebouw van de Staatsmijnen in Limburg met een groep personen; een groepsfoto van het huwelijk van een dochter van ir Frowein op kasteel Goedenrade en een foto van de put met bovenbouw in de tuin van kasteel Goedenrade;
schenker: mevr. Kibbeling-Slot, St. Annalaan 21, Heerlen.

D) *Collectie Bidprentjes* :

De navolgende personen vulden deze collectie met nagenoeg 1.800 overlijdensprentjes aan:

mevr. M. H. Bisschops-Herpers, „Huishoven”, Rimbürgerweg, Waubach; J. P. J. Engelen, Grubbenweg 11, Klimmen; G. M. J. H. Huntjens, Kemmerlingstraat 9, Heerlen; mej. J. Janssen, Vijgenweg 43, Heerlen; J. Lamb, Heibergstraat 50, Heerlen; H. A. Loontjens, huize Tobias, Tacitusstraat 2, Heerlen; uit de nalatenschap van de heer W. Paulissen, Nieuwe Weg 1, Valkenburg; F. X. Schobben, Grensstraat 99, Waubach; mevr. Verstralen, huize „de Regenboog”, Heerlen en W. G. Zimmermann, Aan de Noot 82 te Vaals.

NIEUWE UITGAVEN.

- 1) Bij gelegenheid van de onthulling van het standbeeld op het gerenoveerde Kerkplein, werd door de uitgeverij Crolla te Valkenburg een heruitgave verzorgd van het door M. J. H. Kessels in 1922 geschreven werkje: „*Der Koehp va Hehle in de sjlag va Waterloo. Ee Heblisj vertelsel*”. Dit boekje is momenteel in de boekhandel verkrijgbaar voor de prijs van f 3,50.
- 2) De heren J. Dirks en J. Steen verzorgden bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Koningin Julianaschool voor Christelijk MAVO te Heerlen een „*bijzondere uitgave van de schoolkrant*”. Deze „krant” omvat 32 bladzijden druks en is fraai geïllustreerd met teksten van belangrijke archiefstukken, foto's van personeelsleden en leerlingen alsmede in- en exterieuropnamen van de verschillende gebouwen, waarin de school gehuisvest is geweest. De hoofdstukjes van telkens 10 jaar behandelen de ontwikkeling en de uitgroei van deze onderwijsinstelling. Het geschrift sluit met een lijst van alle personeelsleden, die sinds het oprichtingsjaar 1921 aan de school verbonden zijn geweest.

- 3) Door het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie, afdeling Heerlen, werd bij gelegenheid van het 10-jarig bestaan van deze afdeling het boekwerkje „*Heerlens Groen. Wandelingen door natuur en historie in 't land van Herle*” uitgegeven, onder redactie van D. D. Tasma en A. Tuinman.
- Na een inleiding worden achtereenvolgens de hoofdstukjes behandeld: Heerlens groen; Planten en bloemen om Heerlen heen; Het Stenen bloembed; De Putberg; Brunsummerheide; De Kunderberg; Recreatie en groen in het recreatieschap „Brunsummerheide”; Historische wandelingen langs de Geleenbeek; Heerlen, geologisch gezien; Bomen in onze stad en tenslotte Openbaar groen in en om Heerlen. Een zeer lezenswaardige uitgave, die een schat van wetenswaardigheden en gegevens bevat. Het boekwerkje is verkrijgbaar voor de prijs van f 2,50 bij de V.V.V.-Heerlen, Parallelweg 9.

1971

- 3 juni Officiële opening „Revalidatiecentrum Hoensbroeck” van de Stichting Lucas-klinieken voor de Mijnstreek door dr Siderius, directeur-generaal van Volksgezondheid.
- 4 juni Officiële opening nieuw V.V.V.-kantoor, Parallelweg 9, Heerlen, door burgemeester drs F. J. W. Gijzels; tevens mededeling besluit A.N.V.V. om de Heerlense V.V.V. de status „Verkeersbureau” toe te kennen; voorts promotie van de heer J. H. J. Huntjens tot directeur.
- 4 juni Officiële opening toeristische weg — slingeroute door de Brunsummerheide — door de heer G. J. Heiligers, lid Gedeputeerde Staten van Limburg.
- 5 juni De heer J. Nelissen, conrector De Weverziekenhuis Heerlen, overleden.
- 10 juni Benoeming van de heer P. M. J. Kokkelmans tot directeur kerkelijk zangkoor St. Caecilia van de St. Pancratiuskerk, Heerlen.
- 12 juni Officiële opening sporthal „Ter Waerden” in Ubach over Worms door burgemeester J. van 't Hooft.
- 26 juni Afscheid van de heer mr J. W. G. Bardoul, burgemeester van Bocholtz, i.v.m. pensionering.
- 28 juni Bekendmaking oprichting nieuwe dochteronderneming ON.-Staal N.V., gevestigd op het terrein van de Oranje-Nassaumijn I, Heerlen.
- 1 juli Beëindiging kolenproductie van de Oranje-Nassaumijn II, Schaesberg.
- 3 juli Mgr E. Beel wijdt de heer René Graat tot priester in de St. Jozefkerk, Heerlerbaan-Heerlen; de volgende dag draagt deze missionaris van Mill Hill in dezelfde kerk zijn eerste mis op.
- 3 juli Overhandiging door mgr K. Roncken van kampioenswimpel eerste afdeling fanfare van de R.K. Limburgse Muziekbond aan de fanfare St. Elisabeth, Groenstraat-Ubach over Worms.

- 3-4 juli Viering gouden bestaansfeest handboogschutterij „Willem Tell”, Spekholzerheide-Kerkrade.
- 16 juli Viering diamanten priesterfeest van rector J. Colsen in bejaarden-centrum Tobias, Heerlen.
- 19 en 24 juli Huldiging schutterij St. Hubertus, Ubachsberg-Voerendaal, ter gelegenheid van haar overwinning op het Oud-Limburgs Schuttersfeest te Kinrooy (B.).
- 24 juli Installatie van de heer J. H. C. Persoon tot burgemeester van Bocholtz.
- 26 juli Aanvang afbraak voormalige Christus Koningkerk en pastorie van Nieuw Einde-Heerlen.
- 1 aug. De heer Henri Heydendael, directeur Heerlense Muziekschool, gaat met pensioen. In zijn plaats wordt benoemd de heer P. M. Theunissen.
- 17 aug. Beëdiging van de heer drs K. W. Buck, Kerkrade, als staatssecretaris van Volkshuisvestiging en Ruimtelijke Ordening.
- 17 aug. Installatie van de heer mr Th. C. M. A. Elsenburg tot burgemeester van Geleen.
- 18 aug. Z.K.H. Prins Bernhard brengt werkbezoek aan het Afcent-hoofdkwartier in Brunsum.
- 18 aug. Benoeming van wethouder M. G. J. de Kruijff van Heerlen tot lid van Provinciale Staten voor de K.V.P..
- 20 aug. Het dagblad De Nieuwe Limburger verschijnt te zamen met het dagblad Maas- en Roerbode als één krant.
- 20—29 aug. De afd. Heerlen van het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie (I.V.N.) houdt in samenwerking met aquariumvereniging Exotica en amateurfotografenvereniging Het Motief een „milieumanifestatie” onder het motto van „Leven . . . hoe lang nog?” in de Heerlense stadsschouwburg; tevens uitgave door I.V.N. van boekje „Heerlens Groen”, Wandelingen door natuur en historie in het Land van Herle. In dit verband verzorgde de heer N. Eussen een bijdrage, getiteld: „Historische wandelingen langs de Geleenbeek”.
- 22 aug. Z.K.H. Prins Claus opent in zijn hoedanigheid van voorzitter van de Nationale Commissie Ontwikkelingsstrategie 1970—1980 een „Zuid-Limburgse week over Ontwikkelingssamenwerking” in de stadsschouwburg van Heerlen.
- 24—29 aug. Viering 50-jarig bestaansfeest Leger des Heils Limburg, in Treebeek-Heerlen.
- 25 aug. Installatie Regionale Raad voor de Arbeidsmarkt in Limburg door drs J. W. de Pous, voorzitter Sociaal Economische Raad, in het gebouw van de Kamer van Koophandel, Heerlen.
- 27 aug. De heer J. F. Hendrix, directeur Dienst voor Sociale Zaken Heerlen, neemt afscheid i.v.m. pensionering.
- 29 aug. Installatie van de heer H. H. W. Evers tot pastoor van de parochie St. Paulus in Passart-Zuid en de Wieër, Heerlen.

REDAKTIE.